

Franko Mirošević

Zagreb

UDK 373.3.091(497.521.2)“1914/1918“
37.014(497.521.2)“1914/1918“

Primljeno: 30. 10. 2014.

Prihvaćeno: 26. 11. 2014.

Izvorni znanstveni članak

PUČKO ŠKOLSTVO I PISMENOST U ZAGREBU U PRVOM SVJETSKOM RATU

Sažetak

Rad opisuje organizaciju i izvođenje nastave u nižim pučkim školama u Zagrebu za vrijeme Prvoga svjetskog rata. U njemu se na temelju dokumenata Odjela za bogoštovlje i nastavu i drugih izvora prati realizacija zakona i ostalih propisa o osnovnom pučkom obrazovanju u školama grada Zagreba. Posebno se prati koliko je rat utjecao na smanjenje kvalitete nastave i stjecanja obrazovanja u nižim pučkim školama. Napušta se cjelodnevna nastava, a uvodi se nastava u više turnusa, formiraju se razredna odjeljenja s enormno velikim brojem učenika i učenica, povećavaju se izostanci s nastave, javljaju se skitnje učenika po ulicama i trgovima grada kao i druge negativne pojave ponašanja. Umjesto učitelja koji su mobilizirani i upućeni na bojišnice zapošljavaju se većinom nedovoljno stručne učiteljice.

Radom se dokazuje da je rat otežao organizaciju nastave, ponajviše rekvizicijom školskih zgrada koje su pretvorene u vojarnje i pričuvene bolnice, što je prouzrokovalo poremećaj u nastavi stvaranjem mnogo težih uvjeta života i rada nastavnika i učenika. Tijekom rata nije bilo bitnih promjena u broju nižih pučkih škola i broja učenika i učenica.

Umjesto predratnih 28 na kraju rata Zagreb je imao 29 nižih pučkih škola (21 javna, 2 vjerske i 6 privatnih). Broj nastavnog osoblja povećao se sa 146 u školskoj godini 1913./1914. na 167 u školskoj godini 1917./1918. Preko 80% polaznika uspješno je završavalo razrede i napredovalo u školovanju. Učenici su redovito sudjelovali u dobrotvornim i humanitarnim akcijama.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, organizacija nastave, pismenost, povijest školstva, Zagreb

1. Uvod

1.1. Demografska i političko-administrativna slika Zagreba uoči Prvoga svjetskog rata

Zagreb se uoči Prvoga svjetskog rata prostirao na 66 četvornih kilometara. Na tom je prostoru u to vrijeme živjelo 74 703 stanovnika. Zajedno s vojnim osobljem, u Zagrebu je živjelo 79 038 stanovnika.¹ U administrativnom je pogledu bio samostalna gradska općina, nije se nalazio u sastavu Zagrebačke županije ni zagrebačkoga kotara. Godine 1850. Zagreb je dobio jedinstvenu gradsku upravu postavši jedinstveni grad. Do tada je na spomenutom prostoru bilo pet općina: Slobodni kraljevski grad Zagreb, Kaptol, Nova Ves, Vlaška ulica i Horvati. U administrativnom pogledu, imao je gradonačelnika, gradsko vijeće i magistrat.² Nalazio se u ugarskoj polovici Austro-Ugarske Monarhije, u njezinu dijelu zvanom Kraljevina Hrvatska i Slavonija ili Trojedna kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija. Kolokvijalno se u literaturi označivala i kao Banska Hrvatska. Zagreb je bio glavni grad te političke jedinice. U njemu su se nalazili njezini državni organi: Hrvatski sabor, hrvatski ban, zemaljska vlada i ministarstva po kojima je spomenuta državna jedinica imala izvjesnu unutrašnju autonomiju, utvrđenu Ugarsko-hrvatskom nagodbom.

Pred rat je u Zagrebu živjelo 3,03% stanovništva Banske Hrvatske, koja je u to vrijeme imala 2 602 544 stanovnika. Prema vjeroispovijesti, rimokatolika je bilo 65 740 (88%), grkokatolika 301 (0,4%), pravoslavaca (*grko-istočnjaka*) 3360 (4,52%), evangelika augsburške vjeroispovijesti 525 (0,7%), evangelika reformista 513 (0,68%), židova (*izraelićana*) 4192 (5,61%) i ostalih 64 (0,08%).³

Podjela stanovnika grada Zagreba prema materinskom jeziku bila je sljedeća: govornika hrvatskoga jezika (u izvoru piše “hrvatsko-srpskog”) bilo je 59 824 (80,08%), slovenskoga 5119 (6,85%), češkoga 1054 (1,41%), slovačkoga 106 (0,13%) rusinskoga 37 (0,049), mađarskoga 3871 (5,18%), njemačkoga 3965 (5,3%), talijanskoga 324 (0,43%), romskoga 16 (0,02%) i ostalih 387 (0,51%).⁴

1.1.1. Pismenost u Zagrebu pred Prvi svjetski rat

Statistički podaci pokazuju da je od 70 868 stanovnika grada Zagreba (35 685 /50,35%/ muškaraca i 35 183 /49,64%/ žena) znalo čitati i pisati njih 59 455, dakle 84,73%. U isto je vrijeme u Banskoj Hrvatskoj od 2 194 669 ljudi čitati i pisati znalo njih 1 153 784, dakle 52,57%. Bila je to zaista velika razlika, što upućuje na podatak da je Zagreb u pismenosti prednjačio u Banskoj Hrvatskoj. Pismenost po spolu u Zagrebu nije bila ujednačena: pismeniji su bili muškarci negoli žene. U Zagrebu je pred rat znalo čitati i pisati 31 288 (87,67%) muškaraca i 28 167 (80,05%) žena. Od toga je samo čitati znalo 0,88% muškaraca i 1,10% žena. Nisu znali čitati niti pisati 4021 muškarac (11,27%) i 6210 žena (17,16%). U Banskoj je Hrvatskoj u tom pogledu bilo mnogo

---

1 Statistički godišnjak, 1917. Od toga je bilo 39 737 muškaraca i 39 301 žena.

2 Perić, 2006, 23.

3 Statistički godišnjak, 1917, 22.

4 Isto, 22 i 23.

lošije, čitati i pisati nije znalo 402 227 (37,68%) muškaraca i 606 780 (53,74%) žena.⁵ Po dobnim skupinama, najviše nepismenih bilo je od 60 i više godina, ukupno 24,85%, i između 40 i 59 godina (15,08%).⁶

Statistički podaci pokazuju i nepismenost po vjeroispovijedi i materinskom jeziku. Od ukupno nepismenih 4021 (11,27%) muškaraca rimokatolika nije znalo čitati niti pisati njih 3708 (12,18%) starijih od šest godina. U grkokatolika je taj broj iznosio 15 (8,24%), pravoslavaca 222 (8,90%), evangelika (augšburške vjeroispovijesti) 9 (2,96%), evangelika reformista 15 (5,51%), izraelićana (židova) 39 (2,01%) i ostalih 13 (23,63%).

Od 6210 (17,16%) nepismenih žena u gradu Zagrebu, nepismenih rimokatolkinja bilo je 5889 (18,72%), grkokatolkinja 12 (8,24%), pravoslavki 225 (8,90%), evangelikinja (augšb. vjer.) 11 (4,85%), evangelikinja reform. 13 (6,70%), *izraelićanki* 59 (3,18%) i ostalih 1 (8,33%).

Po materinskom jeziku, od ukupno 4021 nepismenog muškarca, onih koji su govorili hrvatskim jezikom bilo je 3522 (12,12%), onih koji su govorili slovenskim 309 (16,86%), češkim 23 (3,79%), slovačkim 12 (15,0%), rusinskim 4 (12,90%), mađarskim 70 (3,92), njemačkim 48 (2,6%) i ostalih 40 (10,67%).

Od 6210 (17,16%) nepismenih žena hrvatskim jezikom govorilo je njih 5286 (20,83%), slovenskim 602 (18,86%), češkim 23 (5,04%), slovačkim 4 (9,52%), rusinskim 2 (14,29%), mađarskim 178 (3,92%), a ostalih je bilo 35 (10%).

Iz rečenog je vidljivo da su u postocima po vjeri i materinskom jeziku najnepismenije skupine rimokatoličke i pravoslavne vjere te ostali.

1.1.2. Promjene koje rat donosi Zagrebu

Austro-Ugarska Monarhija bila je članica Trojnoga saveza. S Njemačkom je započela rat protiv sila Antante (Velika Britanija, Francuska i Rusija). Objavila je rat Srbiji, što je povuklo i ostale države da uđu u rat. Još prije početka rata obavljene su pripreme za rat (naoružavanje, mobilizacija i drugo). Mobilizacija je provedena i u Zagrebu. Ročnici i mobilizirani pričuvnici iz Zagreba kao i iz ostalih dijelova Banske Hrvatske službovali su u kopненоj vojsci, ratnoj mornarici i domobranstvu. Mnogi su Zagrepčani bili u austrougarskoj vojsci podčasnici i časnici, a neki su imali visoke zapovjedne dužnosti: admiral Maksimilijan Njegovan bio je zapovjednik c. i kr. ratne mornarice od 1917. do veljače 1918. godine.⁷ Na početku rata mobilizirani su pričuvnici iz Zagreba rođeni 1892. (tada su imali 22 godine). Osim Zagrepčana rođenih 1892., mobilizirani su i svi muškarci sposobni za rat rođeni do 1880., koji su tada imali 34 godine. Zagreb je bio važno zapovjedno mjesto austrougarske vojske. U njemu su se nalazila zapovjedništva

---

⁵ Isto, 41.

⁶ U *Statističkom godišnjaku* najveći je postotak označen u dobi od 0 do 14 godina, a iznosi 49,96%; međutim, u toj dobnjoj skupini ima i onih od 0 do 6 godina, koji nisu mogli biti pismeni jer u toj dobi nisu ni mogli polaziti školsku nastavu. Iz statističkih je podataka vidljivo da u dobi od 6 do 11 godina ima 22,52% nepismenih, a od 12 do 14 godina bilo je 2,31% nepismenih.

⁷ Perić, 2006, 193.

13. korpusne oblasti, koja je obuhvaćala čitavu Bansku Hrvatsku.⁸ Pred rat je u Zagrebu bilo 4338 vojnika. Mobilizacija je uvelike utjecala na nestašicu hrane, obuće, odjeće i druge robe. Pored toga, nedostajalo je radne snage u industriji, obrtu i poljoprivredi. S ratišta su dolazile vijesti o ranjenima, poginulima, nestalima i zarobljenima.

S obzirom na ratno stanje, uvedene su i neke izvanredne mjere: tiskovine su se cenzurirale, sve su se poštanske pošiljke (u odašiljanju i prispjebu) kontrolirale. Građani za koje je vlast znala da su protivnici dualističkoga državnog sustava držani su pod strogom paskom. Mnogi su uhićeni i strpani u zatvore ili konfinirani. Najistaknutiji oporbenjaci postojećem režimu uspjeli su izbjeći uhićenje prebacivši se u Italiju i druge države saveznice sila Antante.

Rat je uvelike komplicirao javno djelovanje zagrebačkoga gradskog poglavarstva i gradonačelnika. Nije bilo dovoljno goriva za rad gradskih poduzeća (plinare, vodovoda, termoelektrane). Opskrba grada hranom bila je otežana, a “poremećaji u obrtničkoj i industrijskoj proizvodnji bili su sve teži”.⁹ Prihodi od poreza i prireza nisu bili dostatni za podmirenje nastalih potreba za funkcioniranje gradske uprave. Rat se osjetio i na selu, odlazak glavne radne snage na frontu onemogućio je obradu zemlje, pa su umjesto muškaraca u polju njihove poslove morale raditi žene i stariji, ali i djeca. Rat se osjetio i u obrazovanju, smanjenjem broja učitelja, angažiranjem umirovljenih učitelja, pa i nesvršenih učenika učiteljskih škola.

S obzirom na temu, u ovom radu treba za sada ukratko konstatirati da su sve škole u gradu Zagrebu, osnovne (niže i više pučke), šegrtske, učiteljske i gimnazije, tijekom rata radile, a radilo je i Sveučilište (Sveučilište Franje Josipa).

Zagreb je pred rat i tijekom njega imao razvijenu zdravstvenu službu. U gradskom poglavarstvu djelovali su gradski fizik, pet kotarskih liječnika, gradski nadveterinar, dva gradska kotarska veterinar, četiri gradske kotarske primalje i tri gradska zdravstvena poslužitelja. Imao je tri bolnice: Javnu opću bolnicu Milosrdne braće na Jelačićevu trgu sa 500 bolesničkih postelja, 11 liječnika (šest primarnih i pet sekundarnih) i 68 bolničara. Druga zagrebačka bolnica bila je Javna opća bolnica Milosrdnih sestara na Vinogradskoj cesti sa 1072 bolnička kreveta i 20 liječnika (šest primarnih i 14 sekundarnih), 30 bolničara i oko 100 bolničarki. Treća je bolnica bila Posadna vojna bolnica u Vlaškoj ulici sa 400 kreveta. U njoj je radilo osam liječnika i više bolničara.¹⁰ S tako razgranatom bolničkom službom, Zagreb je u ratu imao važnu ulogu u liječenju ranjenih i bolesnih vojnika i časnika.

---

8 *Povijest Hrvata*, 2005, 604. Neposredno uoči rata u Banskoj je Hrvatskoj mobilizirano 72 000 ljudi.

9 Perić, 2006, 195.

10 Isto, 197.

2. Zagrebačke niže pučke škole uoči i tijekom rata

2.1. Opći podaci

U školskoj godini 1913./14. u Zagrebu je djelovala 21 opća pučka škola, dvije vjerske i pet privatnih škola: samo 28 općih pučkih škola.¹¹ S obzirom na prostornu površinu grada i broj njegovih stanovnika, po jedna pučka škola nalazila se na 2,36 četvornih kilometara i na 3017 stanovnika.¹² Od rečenog broja javnih općih pučkih škola, osam ih je bilo dječjačkih, sedam djevojačkih i šest obospolnih. Sa jednim učiteljem bile su dvije škole, sa dva učitelja jedna škola, sa tri učitelja dvije škole, sa četiri učitelja sedam škola, sa pet učitelja dvije škole i sa šest i više učitelja sedam škola. Dvije vjerske javne opće pučke škole bile su obospolne, a od pet privatnih škola tri su bile djevojačke, a dvije obospolne. Što se tiče privatnih škola, dvije su imale dva učitelja, jedna škola četiri, jedna škola pet i jedna škola šest učitelja.

U svim javnim općim pučkim školama nastavni je jezik bio hrvatski; hrvatski je bio nastavni i u dvije vjerske škole, a od pet privatnih u jednoj je nastavni jezik bio njemački, u tri škole hrvatski, a u jednoj mađarski jezik. Od pet privatnih škola, u četiri su učenici bili rimokatolici, a u jednoj evangelici. Jednu privatnu školu financirali su pojedinci, jednu vjerske općine i tri duhovni redovi. Četiri privatne škole imale su pravo javnosti, jedna je bila bez prava javnosti. Grad Zagreb imao je 22 školske zgrade, 21 je bila u dobrom, a jedna u srednjem stanju.¹³

2.1.1. Oprema škola

Zagrebačke su škole za ono vrijeme bile dobro opremljene učilima i knjigama: 12 je škola bilo opremljeno dobro, a 16 dovoljno.¹⁴ U Zagrebu je uoči Prvoga svjetskog rata bilo 38 knjižnica: 19 učiteljskih i 19 učeničkih. U učiteljskim je knjižnicama bilo 10 295 djela i 13 190 svezaka, a u učeničkima 4911 djela sa 5523 sveska. U knjižnicama nije bilo neraspoređenih djela i svezaka. Sveukupno je u knjižnicama zagrebačkih pučkih škola bilo 15 206 djela sa 18 713 svezaka.¹⁵

Prema postojećem nastavnom planu i programu, pored nastavnih predmeta, učenici i učenice zagrebačkih nižih pučkih škola svladavali su znanja i stjecali navike i iz gospodarstva. Deset zagrebačkih pučkih škola posjedovalo je školske vrtove, ukupno 200,49 ara. U njima su učenici stjecali osnovna znanja o cijepljenju voćaka (vrtovi su imali 430 tzv. divljaka, 1927 cjepova i 1142 cjepova trešnje i loze). Školske godine 1913./14. darovali su 245 voćaka. U vrtovima su se učenici upoznavali s osnovama pčelarenja. Postojao je jedan pčelinjak, na kojem je vježbalo 32 učenika.¹⁶

---

11 *Službeni glasnik*, 1915, 316.

12 Isto, 316.

13 Isto, 321.

14 Isto, 322.

15 Isto, 326.

16 Isto, 324.

2.1.2. Nastavno osoblje

Školske godine 1913./14. u zagrebačkim općim pučkim školama izvodilo je nastavu 11 ravnajućih učitelja, 10 samostalnih vjeroučitelja i 33 prava učitelja, dakle njih 54, i svi su stručnošću ispunjavali uvjete za izvođenje nastave u općim pučkim školama. U zagrebačkim nižim pučkim školama nije bilo namjesnih učitelja, pomoćnih učitelja i “nuzučitelja”. Uz učitelje, nastavu su izvodile i učiteljice: pet ravnajućih, 37 pravih i 10 namjesnih te dvije industrijske učiteljice. Ukupni nastavni kadar zagrebačkih javnih osnovnih pučkih škola bio je 108 učitelja i učiteljica. Na vjerskim školama nastavu su izvodila tri učitelja i šest učiteljica, a u privatnim školama 12 učitelja i 17 učiteljica. Sveukupno ih je bilo 146 – Zagreb je dakle imao jednog učitelja na 586 stanovnika. U Banskoj Hrvatskoj jedan je učitelj bio na 818 stanovnika, a u Zagrebačkoj županiji na 1091 stanovnika.¹⁷ Statistički podaci pokazuju da je u zagrebačkim školama bila mala prevaga učiteljica. U svim zagrebačkim školama (javnim, vjerskim i privatnim) nastavu je izvodilo 77 učiteljica (53,73%) i 69 učitelja, ukupno 146 (47,26%). U javnim školama njihov je broj bio podjednak (54), prevagu su učiteljice postigle radom u privatnim školama. Takvo stanje nije bilo u školama Banske Hrvatske: tu je prevaga učitelja, njih je bilo 1971 (60,36%), a učiteljica 1294 (39,64%).

2.2. Obveznici i polaznici općih pučkih škola u školskoj godini 1913./1914.

Spomenute školske godine u gradu Zagrebu bilo je 7470 obveznika (3601 obveznik i 3869 obveznica). Opetovnice su imale 681 obveznika i 508 obveznica. Sveukupno je obveznika u javnim nižim pučkim školama i opetovnicama bilo 8672, što je iznosilo 10,2% cjelokupnog stanovništva grada.¹⁸

Točan broj polaznika u zagrebačkim školama vidljiv je iz tablice *Polaznici svaganje niže pučke škole po razredima i po spolu*, koja prikazuje školske polaznike u šk. god. 1913./14. Iz nje se doznaje da je te školske godine zagrebačke javne pučke škole pohađao 5931 učenik (3062 dječaka i 2869 djevojčica).¹⁹ *Statistički godišnjak* donosi i podatke o prolaznosti polaznika opće pučke škole u Zagrebu. Iz njih je vidljivo da je pozitivno ocijenjenih i uspješnih 5369 (2752 učenika i 2617 učenica). Nije zadovoljilo 310 učenika i 292 učenice, ukupno 602. Dakle, prolaznost iznosi 90,77%, a nije zadovoljilo 602 (10,16%).

Službeni glasnik donosi i podatke za svagdašnje niže pučke škole po vjeroispovijedi, materinskom jeziku i spolu krajem šk. god. 1913./14. Pripadnost polaznika po vjeroispovijedi za škole u gradu Zagrebu je sljedeća: od ukupno 5921 polaznika (3062 dječaka i 2859 djevojčica), rimokatoličke vjere bilo ih je 5259 (88,81%), grkokatoličke 13 (0,21%), pravoslavne (grčko-istočne) 224 (3,78%), evangeličke 52 (0,87%),

---

¹⁷ Isto, 326.

¹⁸ Isto, 328. U *Statističkom se godišnjaku* javne niže pučke škole označuju pod imenom *ovdanje*. Postotak obveznika prema broju cjelokupnoga stanovništva iznosio je 15,42%, a u Zagrebačkoj županiji 16,74%. Točan broj polaznika nije moguće utvrditi jer statistika u navedenoj tablici ne donosi točan broj polaznika nego, rekli bismo, odoka, prema broju škola i učitelja, a ne prema broju polaznika koji su se nalazili u razrednim odjeljenjima.

¹⁹ Isto, 313.

evangeličke reformističke 34 (0,57%), izraelitske 338 (5,70%). Pripadnost polaznika po materinskom jeziku bila je sljedeća: hrvatskim jezikom govorilo ih je 5250 (2706 dječaka i 2544 djevojčice) ili 88,66%, slovenskim jezikom 38 (21 dječak i 17 djevojčica) ili 0,64%, češkim 20 (13 dječaka i sedam djevojčica) ili 0,33%, slovačkim dva dječaka (0,03%), njemačkim 163 (89 dječaka i 74 djevojčice) ili 2,7%, mađarskim 431 (218 dječaka i 213 djevojčica) ili 7,27%, talijanskim šest dječaka (0,10%), a ostalih je bilo 11 (sedam dječaka i četiri djevojčice) ili 0,18%. Nakon uvelike najviše polaznika čiji je materinski jezik bio hrvatski, slijede po broju i postotku oni čiji je materinski jezik bio mađarski, a zatim njemački i drugi jezici.²⁰

2.2.1. Polaznici svagdanje niže pučke škole po napretku i spolu školske godine 1913./14.

Tablica 1. Polaznici koji su uspješno položili razred

Polaznici po spolu	I. razred	II. razred	III. razred	IV. razred	V. razred	VI. razred	Ukupno
Dječaci	691	620	607	545	248	41	2752
Djevojčice	669	639	621	546	102	0	2577
Ukupno	1360	1259	1228	1091	350	41	5329

Tablica pokazuje da je postotak prolaznosti dječaka i djevojčica 89,83%. Ukupna prolaznost dječaka je 89,87%, a djevojčica 89,78%. Prolaznost polaznika u gradu Zagrebu bila je mnogo bolja od prolaznosti u županijama i Banskoj Hrvatskoj. U Banskoj Hrvatskoj u toj je školskoj godini iznosila 71,35%, a u Zagrebačkoj županiji 65,87%.

Tablica 2. Polaznici koji nisu s uspjehom položili razred

Polaznici po spolu	I. razred	II. razred	III. razred	IV. razred	V. razred	VI. razred	Ukupno
Dječaci	83	68	80	50	24	5	310
Djevojčice	98	59	82	45	8	0	292
Ukupno	181	127	162	95	32	5	602

Negativno ocijenjenih dječaka je 10,12%, a djevojčica 10,21%. Ukupna neprolaznost je 10,16%.

U školskom sustavu Banske Hrvatske postojale su i opetovnice. Taj tip škole uveden je školskim zakonom iz 1874. i održao se sve do sloma Austro-Ugarske Monarhije. Opetovnicu su pohađali završeni učenici niže pučke škole nakon završenog četvrtog razreda. Opetovnica je bila obvezna, a trajala je dvije godine. Nastava se održavala dvaput tjedno po dva školska sata. Opetovnica je trebala spriječiti zaboravljanje stečenoga znanja u četiri godine školovanja u nižoj pučkoj školi. Novim školskim zakonom iz 1888. opetovnicama se želi dati novi programski sadržaj. Nastoji se da u

²⁰ Isto, 334, 335, tablica "Polaznici svagdanje niže pučke škole po vjeroispovijesti, materinskom jeziku i spolu krajem školske godine 1913/1914. godine".

njima polaznici/ce ne ponavljaju i utvrđuju stečeno znanje u nižoj pučkoj školi, nego da znanje prošire i zaokruže i da se usmjere praktičnom obrazovanju i spremanju za život. Učitelji i učiteljice u opetovnicama morali su primjenjivati metodička načela istaknuta u osnovi za pučku školu.²¹

U Zagrebu je šk. god. 1913./14. bilo 1199 obveznika koji su po zakonu morali pohađati opetovnicu. Međutim pohađalo ih je samo 344 ili 28,69%.²² Ukratko, grad Zagreb je u šk. god. 1913./14. imao 28 škola s ukupno 7473 obveznika, od čega je bilo 3604 dječaka i 3869 djevojčica. Nastavu je polazilo 3062 dječaka i 2869 djevojčica, ukupno 5931. Za financiranje svagdanjih javnih pučkih škola grad je u toj školskoj godini izdvojio 572.902 kruna.

2.3. Pučke osnovne škole u gradu Zagrebu u školskoj godini 1914./15.

2.3.1. Propisi Odjela za bogoštovlje i nastavu u školskoj godini 1914./15.

Odjel za bogoštovlje i nastavu objavio je tijekom šk. god. 1914./15. u svojem *Službenom glasniku* više naredbi bana i Zemaljske vlade kao i drugih propisa kojima se regulirao rad škola. Ovom ćemo se prilikom osvrnuti samo na propise vezane uz rat i ratne okolnosti koje su zagrebačke pučke škole bile dužne primjenjivati. Već 31. srpnja 1914. Zemaljska vlada donijela je okružnicu br. 20.480 upravljenu učiteljstvu pučkih škola u pogledu podupiranja ratne sprema.

Posebnom naredbom bana od 22. srpnja (br. 5537) uređuje se isplata beriva zemaljskih činovnika i službenika pozvanih u vojsku mobilizacijom. To se odnosilo i na učitelje. Naredbom Zemaljske vlade od 30. kolovoza 1914. (br. 24.321) privremeno se uređuju osobni službeni odnosi u javnim nižim i višim pučkim školama dok aktivno služe u stajaćoj vojsci, ratnoj mornarici, domobranstvu ili pučkom ustanku.²³

Više okružnica i naredbi odnosi se na sudjelovanje škola u prikupljanju sredstava za vojsku, npr. prikupljanje i sabiranje kupinova lišća za pravljenje čaja vojnicima, prikupljanje tople odjeće za vojnike, sabiranje prinosa za vojsku za božićne darove vojnicima.²⁴ Naredbom vlade od 13. listopada 1914. školama je naređeno da se služe isključivo latiničnim pismom, kao zemaljskim uredovnim pismom, a naredbom br. 20.556 Zemaljska vlada ukida ćirilicu i pisanje njome. Dakle, ćirilica se ukida kao službeno pismo. Naposljetku Zemaljska vlada okružnicom od 5. studenoga 1914. (br. 28.426) donosi odluku o “označavanju nastavnog jezika ili jezika kao predmeta imenom službenog jezika”.²⁵ Zbog nedostatka učitelja, naredbom br. 24.462 od 28. rujna ban dopušta apsolvencijama izvoditi nastavu u školama.

U prvoj polovini 1915. slijedile su ostale naredbe i okružnice. Naredbom bana od 3. siječnja 1915. (br. 8422) stavlja se “izvan kreposti banska naredba od 19. kolovoza

---

21 Franković, 1958, 250.

22 *Službeni glasnik*, 1914.

23 Isto, 199, 297, 283.

24 Isto, Okružnica Zemaljske vlade od 26. rujna 1914., br. 25.156, 16. rujna 1914. i 5. studenoga 1914., br. 29.118.

25 Isto, 333 i 382. Predmet hrvatski ili srpski jezik od donošenja te naredbe zvao se hrvatski jezik. Međutim, u praksi se to nije striktno primjenjivalo, što je vidljivo i iz teksta sljedećih *Službenih glasnika*.

1911. glede uporabe ćirilice kod zemaljske vlasti i ureda”.²⁶ Naredbom vlade od 26. siječnja 1915. (br. 2964) zabranjuje se knjiga *Mali zbornik molitava pobožnim pravoslavnim srpskim kristjanima* autora Vase Vitojevića u svim školama u Hrvatskoj. Vlada je naredbom br. 596 od 16. siječnja 1915. zabranila *Zbornik molitava i pesama pravoslavnim hrišćanima crkve* autora Aleksandra Živanovića.²⁷ Do kraja šk. god. 1914./15. vlada i ban donijeli su više okružnica i naredbi kojima se angažiraju škole i učenici za prikupljanje pomoći vojnicima kao i materijala za proizvodnju oružja. Tako se naredbom vlade od 23. ožujka traži od škola angažiranje učenika u sabiranju kovnih predmeta. U vezi s tim vlada 31. svibnja donosi naredbu o otpremanju kovina sabranih u školama. Za potrebe vojske škole su organizirale učenike i učenice u “priređivanju vreća za pijesak za ratne svrhe”.²⁸ Nastavljene su i aktivnosti škola, koje su prema vladinim okružnicama i naredbama organizirale učenike za sakupljanje dobrovoljnih prinosa za invalide i tople odjeće za vojnike.²⁹

Više okružnica i naredbi odnosilo se na angažiranje škola u prenošenju uputa poljoprivrednicima za organizaciju poljoprivredne proizvodnje. Tako se okružnicom vlade od 25. ožujka 1915. priopćuje školama da sudjeluju u aktivnostima promidžbe uzgoja povrća, a okružnicom od 25. veljače 1915. informiraju se škole o načinu prehrane stanovništva u ratnim uvjetima života. Naredbom vlade od 26. veljače 1915. priopćuje se školama naredba vlade (Odjela za narodno gospodarstvo) o organizaciji poljskoga rada te naredba o “obavljanju gospodarskih radnji po školskoj mladeži”.³⁰

Vlada i ban donosili su i druge mjere vezane uz organizaciju rada u ratnim uvjetima. Donesena je naredba o polaganju ispita za učiteljsku službu u nižim i višim pučkim školama za osobe koje se žele kandidirati za definitivno namještenje, a nisu tri godine i više radile u učiteljskoj struci. Vlada je donijela i naredbu u “pogledu nastupa učiteljske službe onih učitelja pučkih javnih škola koji su otpušteni iz vojne službe ili su došli na dopust, a pridošli su u vojnu službu povodom mobilizacije”.³¹ Zanimljivo je spomenuti da je vlada donijela i naredbu o primanju na ispit učenika kojima su roditelji iz Austro-Ugarskom Monarhijom zaraćenih država te okružnicu o proslavi “junačkih djela učitelja i učenika na bojnopolju”.³²

2.3.2. Organizacija nastave pučkoga školstva u gradu Zagrebu školske godine 1914./15.

Dana 28. lipnja 1914. započeo je Prvi svjetski rat. Dva dana prije proglašena je u Austro-Ugarskoj Monarhiji opća mobilizacija. Školska je nastava u zagrebačkim nižim pučkim školama trebala početi 1. rujna 1914., ali zbog rata nastava tog dana nije počela jer su se u neke školske zgrade smjestili vojnici, a druge su bile određene za pričuvene

---

26 *Službeni glasnik*, 1915, 5.

27 Isto, 8 i 22.

28 Isto, Naredba br. 26029 od 31. 8. 1915.

29 Isto, Naredba br. 10.834 od 30. 3. 1915.

30 Isto, Naredba br. 6996 i 5539.

31 Isto, Naredba br. 13669 od 29. 4. 1915., br. 7463 od 25. 2. 1915. i br. 37200 od 3. 3. 1915.

32 Isto, Naredba br. 22977 od 30. 7. 1915. i br. 45 od 9. 4. 1915.

bolnice. Tako su zgrade škola na Kaptolu, u Draškovićevoj ulici, Krajiškoj ulici, na Laščini i nova gradska škola u Gajevoj ulici upotrijebljene za vojarnje i pričuvene bolnice. Naredbom gradskoga poglavarstva od 5. rujna 1914. započele su s radom Gornjogradska pučka škola, škola na Pantovčaku, Svetom Duhu, Trnju, Žitnjaku, Borongaju i obospolna pučka škola Horvati. Nedostatak školskoga prostora bitno je promijenio organizaciju nastave, uveli su se turnusi (dva i više) (škola na Pantovčaku, gdje je smješten i djevojački dio iz škole u Krajiškoj). U dva turnusa radila je i škola na Svetom Duhu, gdje se smjestio i dječjački dio škole iz Krajiške ulice. U školskoj zgradi u Samostanskoj ulici uvedena je izmjenična obuka za dječake i djevojčice donjogradske škole i za obje škole iz Draškovićeve ulice. Škole u Trnju, na Borongaju i u Horvatima održavale su školsku nastavu normalno, a s radom su počele 1. rujna 1914. godine. U Borongajskoj i objema školama na Laščini uvedena su tri turnusa.³³

Okružnicom od 31. srpnja 1914. Zemaljska vlada poziva sve učitelje koji nisu bili vezani vojničkim dužnostima da “požrtvovano vrše patriotsku dužnost gdje god im se za to pruži prilika” te da “neutrudivo potpomažu za vrijeme rata”.³⁴ Posebno se apelira na gradsku oblast da pomogne u smještaju vojnika i njihovoj prehrani te da se pruži pomoć oskudnim obiteljima mobiliziranih vojnika.³⁵ Učitelji i učiteljice prionuli su u realizaciju te okružnice, učiteljice su sudjelovale u organizaciji Crvenoga križa, u pričuvnim bolnicama pomagale su ranjenim vojnicima, šivale su rublje za ranjenike, pasove ili povoje za ranjenike, pomagale u kuhinjama za prehranu obitelji mobiliziranih vojnika, a sudjelovale su i u aktivnostima humanitarnih društava “Dobrotvor” i “Liga”.³⁶ Učitelji su u izvanškolsko vrijeme sudjelovali i u raznim akcijama za pripreme vezane uz rat i ratne nepogode, animirajući u njima učenike i učenice.

Prethodno smo spominjali okružnice i naredbe Zemaljske vlade i njezina Odjela za bogoštovlje i nastavu o angažiranju školskih polaznika za pomoć vojnicima i ranjenicima. Školski izvještaji pokazuju da su se te naredbe i okružnice provodile. Tako su odmah po njihovoj obznani školski polaznici počeli sakupljati kupinovo lišće za čaj vojnicima, sabirati prinose za božićne darove vojnicima, sudjelovali su u raznim priredbama u korist Crvenoga križa i Ratne pripomoći. Stariji su učenici pomagali obiteljima čiji su članovi bili u vojsci u obradi polja i kultura na njima. Sakupljali su različite kovine i predmete od kaučuka koji su se prerađivali u ratne svrhe. Kupnjom križića “Mladež domovini” (1914./15.) mladež je pomagala *Ratni pripomoćni ured*, a sabirala je i milodare za invalide.

Osim toga, učenici gradskih pučkih škola sabirali su i sami izrađivali toplu odjeću: rukavice, dokoljenice, kape, zatim jastuke, povoje i drugo. Koliko je bilo moguće, učitelji i učiteljice okupljali su djecu tijekom ljetnih praznika, nadzirali njihovo ponašanje, vodili ih u šetnje i na izlete, organizirali im razne igre i koristan gospodarski rad. Međutim, nije bilo moguće okupiti svu djecu za ljetnih praznika, osobito onu koja su živjela na periferiji grada. Ta su djeca bila bez nadzora, praveći razne nepodopštine na prostoru

---

³³ *Izveštaj pučkih i šegrtskih škola*, 1916, 6.

³⁴ Isto.

³⁵ Isto, 9.

³⁶ Isto.

gdje su živjeli. U članku “Djeca i prosjačenje” piše: “Sama gradska občina i sva naša humanitarna društva natječu se upravo sa pojedincima i plemenitim obiteljima, tko da više pomogne sirotinji, naročito dječici naših junačkih ratnika. Pa ipak se nalazi po ulicama neobuzdane dječurlije, koja musava i poderana prosjače i napastuju prolaznik, da onda dobivenu milostinju potroši na vrtuljcima, ili dolaze u kuće sa pisanim molbenicama za milodare.”³⁷

Rat je u gradu prouzročio mnoge probleme. O njima piše Mirjana Jurić u članku “Zagreb u Prvome svjetskom ratu: povijesne novine kao izvor istraživanja socijalne povijest”. Ona tvrdi da je u gradu zbog rata nastala opća nesigurnost i katastrofalni socijalni uvjeti s karakterističnim ratnim motivima: ranjenici na ulicama, život pod ratnim uredbama vlade, usiljene dobrotvorne priredbe, nestašica životnih potrepština, siromaštvo, prosjačenje i skitnja zapuštene djece čiji su očevi bili u vojsci, a majke radile umjesto njih. Vojnici i ranjenici, tvrdi Jukić, ispunili su posebice područje Kap-tola i Jelačićeva trga, a zagrebačke ulice, kaže ona, “bile su prepune prosjaka koji su vremenom kod građana počeli više izazivati bijes nego žaljenje, čemu su nesumnjivo doprinosili i lažni prosjaci”.³⁸

Te se školske godine broj škola u Zagrebu smanjio za jednu vjersku pučku školu, pa se njihov broj sveo na jednu. Tako je u Zagrebu te školske godine bilo 27 nižih pučkih škola: 21 javna opća pučka škola, jedna vjerska i pet privatnih. Jedna škola sada se nalazila na 2,44 četvornih kilometara i na 3195 stanovnika.³⁹ Broj školskih zgrada u gradu Zagrebu nije se povećavao, ostale su 22 školske zgrade sa 126 školskih soba (učionica), četiri učiteljska stana i 13 “gombališta”. Usporedbom izvještaja iz šk. god. 1913./14. vidljivo je da su dvije školske sobe manje, a manje je i “gombališta” – umjesto 15, 1914./15. bilo ih je 13.

U šk. god. 1914./15. u zagrebačkim pučkim školama manje je učila: od prije 12 potpuno opskrbljenih škola ostalo ih je samo šest, a broj dovoljno opskrbljenih povećao se na 21 s prijašnjih 16. Nikako i nedostatno učilima opskrbljenih škola u Zagrebu nije bilo. Broj knjižnica (učiteljskih i učeničkih) ostao je isti kao i prije, samo se smanjio broj djela: umjesto prijašnjih 10 295 ostalo ih je 9691. Smanjio se i broj svezaka: od nekadašnjih 13 190 svezaka u učiteljskim knjižnicama, u šk. god. 1914./15. ostalo ih je 12 452, a u učeničkima ih je od 5523 ostalo 5313. Od ukupno 15 206 knjiga iz šk. god. 1913./14. ostalo ih je 14 391, a broj svezaka smanjio se sa 18 713 na 17 765.⁴⁰

Zagrebačke škole imale su devet školskih vrtova: osam ih je bilo u dobrom stanju, a jedan u srednjem. Njihova je površina iznosila 14 809 hvata (14 809 četvornih metara). Podaci pokazuju da je u njima bilo 190 *divljaka*, 1547 cjepova i 1139 trsova (čokota). Vrtovi su u toj školskoj godini darovali 72 voćke. Zagrebačke pučke škole imale su i jedan pčelinjak sa 30 pčelara.⁴¹

---

37 Jurić, 2009, 127. Od dobrotvornih društava koja su djelovala tijekom rata u Zagrebu isticali su se “Dobrotvor”, “Stolček”, “Prehrana” i drugi. “Dobrotvor” je 1914. odjenuo oko tisuću djece. “Prehrana” na čijem je čelu bila “Liga za zaštitu djece”, u drugoj polovini 1914. dnevno je dijelila 400 obroka.

38 Isto, 130.

39 *Službeni glasnik*, 1916, 449.

40 Isto, 456.

41 Isto, 457.

2.3.3. Broj učenika i njihov polazak nastave 1914./15. godine

U šk. god. 1914./15. u tzv. svagdanjim pučkim školama u gradu Zagrebu nastavu je obvezno trebalo pohađati 6956 učenika (3344 dječaka i 3612 djevojčica), a u opetovnim školama 1101 učenik (523 dječaka i 578 djevojčica), ukupno 8057 dječaka i djevojčica, što iznosi 9,34% ukupnog stanovništva grada Zagreba. Broj obveznika u nižoj pučkoj školi smanjio se u šk. god. 1914./15. za 615 obveznika (517 u svagdanjoj školi i 98 u opetovnici).⁴²

Nisu svi obveznici svagdanje i opetovne škole pohađali nastavu. U gradu Zagrebu bilo je mnogo manje obveznika koji nisu pohađali nastavu nego u županijama Banske Hrvatske. U šk. god. 1914./15. u gradu Zagrebu bilo je 5666 polaznika: 4308 pohađalo je nižu opću svagdanju, 158 vjersku, a 1200 privatnu školu. Opetovnicu je pohađalo 18 polaznika, višu pučku 477, a srednju šegrtsku 1094 polaznika. Sveukupno je polaznost iznosila 90,05%. Od ukupnog broja stanovnika grada polaznici su činili 8,41%. U usporedbi s brojem polaznika u šk. god. 1913./14., bilo ih je 1233 manje.

Broj polaznika u svagdanjoj nižoj pučkoj školi bio je manji za 2268, u opetovnici za 326, u višoj pučkoj za 861, a u šegrtskoj je broj polaznika bio veći za 209. Statističar u *Službenom glasniku* ne objašnjava uzroke smanjenja broja polaznika, samo ga konstatira u gradu Zagrebu (255 polaznika manje), Varaždinu (57 polaznika manje) i Osijeku (527 polaznika manje), a za Zemun stoji da nije bilo nikakve škole. Više je polaznika, prema navedenim podacima, bilo u Modruško-rijječkoj županiji (558 polaznika), Zagrebačkoj (656), Varaždinskoj (713) i Požeškoj županiji (586), a njihov se broj smanjio u Ličko-krbavskoj za 795, Bjelovarsko-križevačkoj za 392, Virovitičkoj za 453 i Srijemskoj županiji za 11 394. Na smanjenje broja polaznika u gradovima i županijama sigurno su utjecale ratne prilike, što osobito pokazuje stanje u Zemunu i Srijemskoj županiji, koji su bili blizu granice prema Srbiji, s kojom je Austro-Ugarska Monarhija bila u ratu. Kada je riječ o smanjenju polaznika u gradu Zagrebu, uzrok je bio smanjeni roditeljski nadzor. Mirjana Jukić u spomenutom radu citira dio članka pod naslovom "Raspuštena djeca": "U zadnje vrijeme pojavio se opet nekako veći broj djece, prepuštene same sebi, koja čini onda po ulicama zulume, gdje im se samo pruži prilika za koji, Prodavači na Kaptolu i na Jelačićevom trgu imaju s tim deranim svaki dan pune ruke posla, ali im ništa ne mogu, kada ne može ni jedan da ostavi svoju robu i za njim trči, a stražara ili nema u takvim slučajevima blizu ili neće da ureduje."⁴³

Zagrebački polaznici niže pučke škole u šk. god. 1914./15. bili su raspoređeni u šest razreda. Prvi je razred pohađalo 1386 polaznika (694 dječaka i 692 djevojčice), u drugom razredu bilo ih je 1445 (789 dječaka i 656 djevojčica), u trećem 1314 (656 dječaka i 658 djevojčica), u četvrtom 1196 (601 dječak i 595 djevojčica), a u petom razredu 366 (233 dječaka i 133 djevojčice). U šestom razredu nije bilo polaznika, vjerojatno zato što su imali priliku pohađati šegrtske škole, pa su se ranije opredijelili za pohađanje tih škola. Podjela polaznika svagdanje opće pučke škole po spolu pokazuje sljedeće: 2923 polaznika bili su dječaci, a 2743 djevojčice. U postotku to iznosi 51,58%

---

42 Isto, 461.

43 Jurić, 2009, 131.

dječaka i 48,41% djevojčica. U pučkim školama Banske Hrvatske bilo je 57,42% dječaka, a 43,02% djevojčica.

2.3.4. Polaznici niže pučke škole po napretku i spolu

U zagrebačkim nižim pučkim školama u šk. god. 1914./15. od 5666 polaznika s uspjehom je razred završilo njih 4882 ili 86,16%. Po spolu je uspjeh bio sljedeći: dječaci 2510 (85,87%), djevojčice 2372 (86,31%). S uspjehom nije uspjelo položiti razred njih 784 (u statistici se imenuju kao “nesposobni”): 413 (14,12%) dječaka i 371 (13,5%) djevojčica. U Banskoj Hrvatskoj prolaznost je iznosila 67,07%, a 30,93% polaznika nije uspjelo završiti razred. Što je i razumljivo, uz povoljnije uvjete nastave uspjeh je u zagrebačkim školama bio mnogo bolji. Po razredima je uspjeh bio sljedeći:

Tablica 3. Broj učenika i učenica koji su s uspjehom položili razred 1914./15.

Polaznici po spolu	I. razred	II. razred	III. razred	IV. razred	V. razred	VI. Razred	Ukupno
Dječaci	569	645	560	520	216	0	2510
Djevojčice	579	582	574	517	120	0	2372
Ukupno	1148	1227	1134	1037	336	0	4882

Tablica 4. Učenici koji nisu s uspjehom položili razred 1914./15.

Polaznici po spolu	I. razred	II. razred	III. razred	IV. razred	V. razred	VI. Razred	Ukupno
Dječaci	125	94	96	81	17	0	413
Djevojčice	113	83	84	78	13	0	371
Ukupno	238	177	180	159	30	0	784

U zagrebačkim općim pučkim školama te je školske godine nastavu izvodilo 145 učitelja i učiteljica. Njihov broj u pojedinim školama nije bio ujednačen. U dvije je škole bio po jedan učitelj, u jednoj su školi bila dva učitelja, u dvije škole tri učitelja, u sedam škola četiri učitelja, u dvije škole pet učitelja, a u sedam je škola bilo šest i više učitelja.

2.4. Niže pučke osnovne škole u školskoj godini 1915./16.

2.4.1. Propisi Odjela za bogoštovlje i nastavu u školskoj godini 1915./16.

U drugoj polovini 1915., kada je počela nastava u općim pučkim školama u gradu Zagrebu, doneseno je više okružnica i naredbi vezanih uz nastavu pučkih škola, ali i onih koje su obvezivale škole, učiteljsko osoblje i učenike da sudjeluju u aktivnostima vezanim uz rat. Njima se u najvećem dijelu nastavlja aktivnosti u kojima su učenici i škole sudjelovali 1914., u prvoj godini rata. I dalje se apelira na sakupljanje kupinova lišća za pravljenje čaja vojnicima, pa sabiranje prinosa za bolnice Crvenoga križa u

Hrvatskoj i Slavoniji, sakupljanje šišarki, slamnatih pletenica, tople odjeće i obuće, darova za božićne praznike te kaučuka potrebnog u ratnoj industriji.⁴⁴

Osim toga, početkom 1916. donose se druge naredbe i okružnice. Jedna od prvih bila je iz područja obrazovanja i prosvjete, a odnosila se na oprost “bojne službe nesposobnog učiteljskog osoblja”.⁴⁵ Odobravao se otpust iz vojne službe učiteljima koji su služili kod “doknadnih dijela sposobnih samo za pomoćne službe i obvezu sudjelovanja na pučki ustanak”. Učitelji su se odmah oslobađali vojne službe bez ikakve odgode. Učitelji raspoređeni u stražarsku službu nisu bili oslobođeni vojne službe. Vlada je 1916. nastavljala sa zabranama vjerskih knjiga pravoslavne vjere. Tako su bile zabranjene *Pesmarica za pravoslavne veroispovedne srpske narodne škole* autora Aleksandra Jorgovića, tiskana 1898., i *Album srpskih narodnih pesama za braću prvi*.⁴⁶

Od naredaba vezanih uz nastavu, vrijedno je spomenuti naredbu o završetku nastave u šk. god. 1915./16. u javnim nižim i višim pučkim školama te naredbu o održavanju obuke u javnim školama u šk. god. 1915./16. Njima se propisuje da nastava u šk. god. 1915./16. u javnim nižim i višim pučkim školama te ženskim stručnim školama završava krajem lipnja 1916. godine. Za vrijeme velikih školskih praznika učitelji i učiteljice ne moraju tražiti dopust, ali su pri odlasku iz svojega službenog sjedišta dužni prijaviti ravnatelju ili ravnajućem učitelju ili predsjedniku općinskoga školskog odbora odlazak iz mjesta prebivališta i tom prilikom naznačiti gdje će se zadržavati za “izbijanja iz službenog sjedišta”. I ravnatelji su bili dužni prijaviti svoje izbjivanje iz službenoga sjedišta, i to ako su izbivali više od jednog dana. U izvješću županijskoj oblasti ravnatelj su morali odrediti svojega privremenog zamjenika i točnu adresu boravišta gdje će se privremeno nalaziti.⁴⁷ Iz sadržaja spomenute naredbe vidljivo je da je naredbodavac očekivao da će učitelji i učiteljice kojima nije bio nužan boravak izvan službenoga sjedišta ostati ondje i pomoći mjesnim institucijama namijenjenim ratnoj pomoći, u njezi ranjenika, aprovizaciji, skrbi za oskudne obitelji vojnika te da će sudjelovati u gospodarskim radnjama i aktivnostima za zaštitu mladeži i time dati svoj doprinos “kod rečenih institucija poznatom svojom domoljubnom revnošću i tečajem velikih školskih praznika”.⁴⁸

Zbog čestih dozvola dopusta koje se daju učiteljskom osoblju Odjel za bogoštovlje i nastavu donosi naredbu kojom se unosi više reda u odobravanje dopusta. Naredbom se želi ograničiti postojeća praksa da učiteljsko osoblje koristi dopuste neopravdano.

---

44 *Službeni glasnik*, 1915, str. 297, Okružnica vlade br. 28.141 od 27. 9. 1915. o organizaciji poljodjelskog rada; str. 299, br. 28.559 od 27. 9. 1915. o sabiranju šišarki; str. 300, br. 28.153 od 24. 9. 1915. o sabiranju kupinovog lišća; str. 301, br. 29.551 od 4. 10. 1915. o sabiranju pletenih slamnatih pletenica za vojsku; str. 303, br. 20.554 od 4. 10. 1915. u povodu prinosa za invalide; str. 366, br. 30.777 od 15. 10. 1915. o sabiranju tople odjeće za vojsku; str. 367, br. 30.878 od 22. 10. 1915. o sabiranju vune i kaučuka; str. 381, br. 33.487 od 11. 11. 1915. o sakupljanju božićnih darova za vojsku.

45 *Službeni glasnik*, 1916, Okružnica Zemaljske vlade br. 2966 od 10. 2. 1916.

46 Isto, Naredba br. 15.842 od 15. 7. 1915., str. 243.

47 Isto, Naredba br. 14988 od 9. 6. 1916., str. 220-221.

48 Isto.

Uvodi se praksa da se dopust može odobriti jedino za slučajeve kada je dopust prijeko potreban.⁴⁹

Zbog teških ratnih uvjeta života učiteljskoga osoblja donesena je naredba za poboljšanje položaja učitelja. Vezano uz to, donesena je odluka o jednokratnoj potpori u slučaju premještanja.⁵⁰ Od ostalih naredaba i okružnica spomenut ćemo naredbu o primanju na ispite đaka koji su pripadnici država koje su u ratu s Austro-Ugarskom Monarhijom, okružnicu povodom potpisivanja četvrtog ratnog zajma i naredbu o priznavanju islamske vjeroispovijesti u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.⁵¹

2.5. Organizacija nastave

2.5.1. Opći uvjeti

Broj škola u gradu Zagrebu u šk. god. 1915./16. ostao je isti: 21 javna, jedna vjerska i pet privatnih. Od toga je grad Zagreb financirao 16 škola: Gornjogradsku pučku školu, Kaptolsku dječjačku pučku školu, Kaptolsku djevojačku pučku školu, Dječjačku pučku školu u Samostanskoj ulici, Djevojačku pučku školu u Samostanskoj ulici, Dječjačku pučku školu u Draškovićevoj ulici, Djevojačku pučku školu u Draškovićevoj ulici, Pučku školu u Krajiškoj ulici, Dječjačku pučku školu Laščina, Djevojačku pučku školu Laščina, Dječjačku i djevojačku pučku školu Sv. Duh, Horvaćansku obospolnu pučku školu, Trnjansku obospolnu školu, obospolnu školu Pantovčak, Obospolnu pučku školu na Žitnjaku i Borongajsku obospolnu pučku školu.

Nastava je te školske godine počela 1. rujna, ali uz daljnje prostorne žrtve koje je školstvo moralo dati ratu i vojsci. Uz školske zgrade koje su vojsci ustupljene 1914., 1915./16. vojsci su morale biti prepuštene i školske zgrade u Samostanskoj ulici, na Svetom Duhu i Gornjem gradu. Zato se nastava morala izvoditi u privatnim prostorima jer je trebalo osigurati prostor za sve školske polaznike, njih preko 4000, koje se nije smjelo ostaviti bez obuke. Prostor zgrade Gornjogradske pučke škole ustupljen je 5. kolovoza 1915. Crvenom križu za bolnicu. Stoga se djevojački i dječjački dio I. i II. razreda te škole smjestio u Opatičku ulicu br. 6, a III. i IV. razred u zgradu Grčkokatoličkog sjemeništa. U toj je školi nastava počela 13. rujna 1915. godine. Međutim, već 27. rujna morao se dječjački III. i IV. razred seliti u zgradu kotarskoga suda, u Sudničku ulicu br. 2. Tek su se 18. studenoga učenici Gornjogradske pučke škole vratili u svoju zgradu, koju je Crveni križ nastojanjem gradskoga poglavarstva ustupio u školske svrhe.⁵²

Time je omogućeno da se u toj školi obavlja nastava uz gornjogradsku i kaptolsku dječjačku školu. Nastava se organizirala u dva turnusa sa 21 satom tjedne obuke. Kaptolska dječjačka škola bila je početkom godine smještena u Gradskoj ubožnici u Novoj Vesi dok nije bilo mjesta u Gornjogradskoj školi. S obzirom na moguće i nemoguće

---

49 Isto, Naredba Zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, br. 22.103 od 19. 9. 1916. o predmetu podjeljivanja dopusta učiteljskom osoblju javnih pučkih i ženskih stručnih škola, str. 318.

50 Isto, br. 1220 od 3. 5. 1916.

51 Isto, br. 12.451 od 10. 5. 1916., br. 22103 od 28. 6. 1916., str. 176.

52 Isto, 12.

okolnosti, nastava u ostalim školama izvodila se u unajmljenim prostorijama. Dječačka pučka škola iz Samostanske ulice preselila se u unajmljene prostorije u Preradovićevoj ulici 21 jer je njihova školska zgrada predana u bolničke svrhe vojnoj upravi. Djevojačka pučka škola iz Samostanske ulice smjestila se u prostorije Trgovačko-obrtničkoga muzeja na Trgu Ivana Mažuranića. U toj se školi nastava organizirala u dva turnusa, i to s dječačkim odjelom škole iz Krajiške ulice.⁵³

Dječačka škola iz Draškovićeve ulice smještena je u zgradu izraelitske škole s potpunim brojem sati. Dječačka i djevojačka škola iz Krajiške škole imala je i te godine odjel na Pantovčaku, peti razred polazio je nastavu u prostorijama Trgovačko-obrtničkoga muzeja, a dva razreda u Preradovićevoj ulici. Polaznici niže pučke škole na Lašćini nastavili su pohađati školu smještenu u zgradi na Borongaju, i to u tri turnusa. Šest razrednih odjeljenja škole Sv. Duh smješteno je u Kustošiju (općina Vrapče) sa skraćenom nastavom od 12 sati tjedno, a dva su razreda smještena u Primorsku ulicu br. 2 s poludnevnom obukom. Ravnateljstva pisarna te škole smještena je u prostorije "Lige" (Selska cesta 3) jer je i šesta školska zgrada pretvorena u vojničku bolnicu.⁵⁴ Pučka škola u Horvatima imala je normalnu obuku tek od 1. studenoga 1915., kada je uvedena *nastavljena obuka* (nastava prijedodne i poslijepodne). Isto je bilo i u pučkoj školi Trnje. Obospolna pučka škola na Pantovčaku obuku je izvodila u svojoj zgradi, izmjenično s djevojačkim odjeljenjima pučke škole iz Krajiške ulice. U pučkoj školi Žitnjak čitavo vrijeme rata normalno se izvodila *nerazdjeljena nastava*, a pučka škola na Borongaju imala je izmjeničnu obuku sa 16 sati tjedno.⁵⁵

Tim teškoćama treba dodati i veličinu razrednih odjeljenja. Veliki dio njih imao je preko 50, ali i 60 i više učenika. Valja se zapitati kamo se mogao smjestiti toliki broj učenika. Začudo, te velike probleme zagrebačkih škola Odjel za bogoštovlje i nastavu u svojem časopisu *Službeni glasnik* iz 1915., 1916. i 1917. nije spomenuo ni jednom riječju, pa ti izvještaji ne daju pravu sliku problema koji su postojali u organizaciji pučkoga osnovnog školstva u gradu Zagrebu.

Gradski školski odbor imao je velike ingerencije u rukovođenju pučkim školstvom. U njemu su se nalazile veoma utjecajne ličnosti grada Zagreba. Predsjednik odbora bio je dr. Đuro Šurmin, kraljevski sveučilišni profesor, a članovi Janko Holjac, arhitekt, gradonačelnik grada Zagreba; Josip Granec, perovođa; Vjekoslav Hegedić, župnik Župe sv. Blaža; Hosea Jakobi, nadrabin; Stjepan Korenić, kanonik; Antun Matić, profesor; Krsto Pavletić, profesor; Ambrozije Pavlović, protoprezbiter; Đuro Rihtarić, gradski fizik; dr. Stjepan Srkulj, profesor; Stjepan Šulek, gradski školski nadzornik.

---

53 Isto, 13.

54 Isto, 15.

55 Isto.

Tablica 5. Pregled broja učenika i učenica gradskih nižih pučkih škola u šk. god. 1915./16. u Zagrebu⁵⁶

Gradske niže pučke škole 1915./16.	Broj učenika i učenica nižih pučkih škola 1915./16.						
	Učenika krajem 1914./15.	Učenika šk. god. 1915./16.	Pridošlo tijekom 1915./16.	Promijenilo školu	Odselilo se iz Zagreba	Umrlo tijekom 1915./16.	Ostalo svršetkom 1915./16.
Gornjogradska	270	269	35	11	9	2	282
Kaptolska dječja pučka škola	208	216	18	29	0	0	205
Kaptolska djevojačka pučka škola	212	221	35	4	13	1	238
Dječja pučka škola u Samostanskoj ulici	402	425	54	25	27	0	427
Djevojačka pučka škola u Samostanskoj ulici	246	267	25	2	13	2	275
Dječja pučka škola u Draškovićevoj ulici	300	304	41	17	13	1	314
Djevojačka pučka škola u Draškovićevoj ulici	211	243	27	14	7	1	248
Pučka škola u Krajiškoj ulici	384	531	62	22	36	3	538
Dječja pučka škola Laščinska	221	230	26	13	28	0	215
Djevojačka pučka škola Laščinska	213	247	12	9	11	0	239
Dječja i djevojačka pučka škola Sveti Duh	381	429	16	42	12	0	391
Dječja i djevojačka škola Horvaćanska	346	468	24	16	31	2	443
Dječja i djevojačka škola Trnjanska	238	240	7	28	3	2	235

⁵⁶ *Izveštaj pučkih i šegrtskih škola*, 1916, Godišnji izvještaj pučkih i šegrtskih škola slob. kraljevskog grada Zagreba za školsku godinu 1914/15, 152.

Gradske niže pučke škole 1915./16.	Broj učenika i učenica nižih pučkih škola 1915./16.						
	Učenika krajem 1914./15.	Učenika šk. god. 1915./16.	Pridošlo tijekom 1915./16.	Promijenilo školu	Odselilo se iz Zagreba	Umrlo tijekom 1915./16.	Ostalo svršetkom 1915./16.
Dječaćka i djevojačka škola Pantovčak	186	217	26	22	5	0	206
Dječaćka i djevojačka škola Žitnjak	41	47	3	0	6	0	44
Dječaćka i djevojačka škola Borongaj	213	240	29	0	21	1	247
UKUPNO	4072	4594	440	254	235	15	4547

Tablica 6. Učenicima i učenicama prema uspjehu u šk. god. 1915./16. u Zagrebu⁵⁷

Gradske niže pučke škole 1915./16.	Broj učenika i učenica prema uspjehu 1915./16.					
	Prvi red s odlikom	Prvi red	Drugi red	Treći red	Neispitani	Ukupno
Gornjogradska	77	170	26	3	6	282
Kaptolska dječaćka pučka škola	46	132	20	3	6	207
Kaptolska djevojačka pučka škola	60	142	23	5	8	238
Dječaćka pučka škola u Samostanskoj ulici	111	263	30	5	11	420
Djevojačka pučka škola u Samostanskoj ulici	112	122	23	3	15	275
Dječaćka pučka škola u Draškovićevoj ulici	102	195	8	7	2	314
Djevojačka pučka škola u Draškovićevoj ulici	95	132	14	2	5	248
Pučka škola u Krajiškoj ulici	146	307	26	10	49	538
Dječaćka pučka škola Laščinska	58	100	32	13	12	215

⁵⁷ Isto. Navedenu klasifikaciju uspjeha nije lako prevesti na današnji način ocjenjivanja uspjeha učenika u osnovnim školama. *Prvi red s odlikom* vjerojatno je današnja ocjena *odličan*, *prvi red* vjerojatno *vrlo dobar*, *drugi red* vjerojatno *dobar*, a *treći red* vjerojatno *nedovoljan*.

Gradske niže pučke škole 1915./16.	Broj učenika i učenica prema uspjehu 1915./16.					
	Prvi red s odlikom	Prvi red	Drugi red	Treći red	Neispitani	Ukupno
Djevojačka pučka škola Lašćinska	66	136	23	4	10	239
Dječačka i djevojačka pučka škola Sveti Duh	75	210	37	9	60	391
Dječačka i djevojačka škola Horvaćanska	81	240	31	2	89	443
Dječačka i djevojačka škola Trnjanska	67	134	18	3	13	235
Dječačka i djevojačka škola Pantovčak	78	96	18	3	13	208
Dječačka i djevojačka škola Žitnjak	9	19	9	0	7	44
Dječačka i djevojačka škola Borongaj	60	25	25	1	16	127
UKUPNO	1243	2423	363	73	322	4424

Broj školskih zgrada te se školske godine nije mijenjao, bilo ih je koliko i prethodne – 22.⁵⁸ Opskrbljenost učilima malo se povećala: potpuno je opskrbljeno osam škola, a dovoljno njih 19. Broj knjižnica također je ostao isti, 19 učiteljskih i 19 učeničkih. Međutim, u toj se školskoj godini neznatno povećao broj djela i svezaka. U učiteljskim knjižnicama broj djela (knjiga) povećan je s prijašnjih 9691 na 10 210, a broj svezaka sa 12 452 na 12 794. U učeničkim knjižnicama također se uočava blago povećanje: umjesto prijašnjih 4700 djela sada ih ima 4895, a svezaka, umjesto prijašnjih 5313, šk. god. 1915./16. ima 5854.⁵⁹

Školskih je vrtova ostalo devet, a nije se povećavala ni njihova površina – ostala je na 148,09 ari. No vrtovi su nešto bolje opskrbljeni materijalom na kojem su učenici vježbali. Broj tzv. divljaka povećao se sa 190 na 230, cjepova sa 1547 na 1885, trsova sa 1139 na 1189. Više je i darovanih voćaka: 120 umjesto prijašnjih 72. Broj pčelinjaka nije se povećavao, ostao je jedan, ali je u njemu smanjen broj pčelara.⁶⁰ Najrazvijenija djelatnost vrtlarstva u zagrebačkim pučkim školama i dalje je ostala u pučkim školama na Lašćini, u Horvatima, na Sv. Duhu i Trnju. Vrtove su obrađivali đaci pod nadzorom učitelja.⁶¹ U dvije zagrebačke osnovne pučke škole učenike se upućivalo u vrtlarstvo, voćarstvo, a u jednoj u pčelarstvo.

58 Isto, Statistički podaci o stanju pučkoga školstva u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji krajem školske godine 1915/1916, 229.

59 Isto, 234, 235.

60 Isto, 236, 237.

61 *Godišnji izvještaj*, 1914, 1-2.

2.5.2. Učiteljstvo nižih pučkih škola po broju, spolu i službenom svojstvu

Broj učitelja u šk. god. 1915./16. neznatno se povećao, za dva učiteljska mjesta, pa ih je bilo 147. To je povećanje bilo u javnim pučkim školama kod učitelja. Broj je povećan za jednog ravnatelja i jednog samostalnog vjeroučitelja. Broj pravih učitelja smanjio se sa 32 u šk. god. 1914./15. na 29 u šk. god. 1915./16. Prema tome, smanjen je broj učitelja javnih škola za jedno radno mjesto. Broj učiteljica u javnim školama povećao se sa 54 u šk. god. 1914./15. na 60 u šk. god. 1915./16. U vjerskim je školama broj učitelja ostao isti (šest), a u privatnim su školama tri učiteljska mjesta manje. Sve u svemu, u ukupnom omjeru u šk. god. 1915./16. broj učiteljskih mjesta je povećan za dva.⁶² Ni jedan učitelj ni učiteljica u šk. god. 1915./16. nisu prestali službovati. U šk. god. 1915./16. u općim pučkim školama po jedan učitelj dolazio je na 587 stanovnika (prije 594).⁶³

U gradu Zagrebu u šk. god. 1915./16. u javnim nižim pučkim školama bilo je 12 ravnajućih učitelja, devet samostalnih vjeroučitelja, 20 pravih učitelja i devet namjenskih učitelja – ukupno 50. Učiteljica je bilo nešto više: 4 ravnajuće, 42 prave i 14 namjenskih, ukupno 60 – sveukupno samo 110 učitelja i učiteljica. U vjerskim su školama radili jedan učitelj i pet učiteljica, ukupno šest, a u privatnim nižim pučkim školama bilo je 11 učitelja i 20 učiteljica – samo 31 učitelj i učiteljica. Dakle, u svim nižim pučkim školama te je školske godine bilo zaposleno 147 učitelja i učiteljica (62 učitelja i 85 učiteljica).⁶⁴

2.6. Učenici obveznici i polaznici

2.6.1. Školski obveznici

U šk. god. 1915./16. u gradu Zagrebu bilo je 3734 obveznika i 3938 obveznica, ukupno 7672 dječaka i djevojčice. Obveznika opetovnica bilo je mnogo manje, 572 dječaka i 552 djevojčice, ukupno 1124, sveukupno dakle 8796 obveznika dječaka i djevojčica, što je 10,20% cijeloga stanovništva.⁶⁵ U usporedbi sa šk. god. 1914./15., u javnim nižim pučkim školama broj obveznika dječaka povećao se za 390, a djevojčica za 326. Dakle, povećanje broja obveznika iznosi 716.

2.6.2. Polaznici nižih pučkih škola i opetovnica

Broj polaznika bio je manji od broja obveznika. Polaznici su mogli birati gdje će polaziti školu, a mogli su se opredijeliti za javnu, vjersku ili privatnu opću nižu

---

62 *Službeni glasnik*, 1917, 239. Broj učiteljskih radnih mjesta u javnim pučkim školama smanjio se za jedan (sa 51 na 50), broj radnih mjesta učiteljica javnih škola povećao se za šest (sa 54 na 60), a u privatnim su školama tri učiteljska radna mjesta manje (sa 34 na 31).

63 Isto, Učiteljstvo nižih pučkih škola po spolu i službenom svojstvu.

64 *Službeni glasnik*, 1916, 239, tablica 6.A “Učiteljstvo nižih pučkih škola po spolu i službenom svojstvu”. U usporedbi sa šk. god. 1914./15., u javnim pučkim školama broj učitelja smanjio se za jedan, a učiteljica se povećao za šest, u vjerskim je školama ostao isti (šest), s tim što je u šk. god. 1915./16. jedan učitelj manje, a jedna učiteljica više, a u privatnim školama u šk. god. 1915./16. četiri su učitelja manje, a jedna učiteljica više.

65 Isto, 241.

pučku školu. U šk. god. 1915./16. za opće javne škole opredijelilo se 4576 polaznika, za vjersku školu 178, a za privatnu 1272, ukupno 6026. Opetovnicu je pohađalo 266 polaznika. Dakle, od ukupnog broja obveznika nastavom u nižoj pučkoj školi bilo je obuhvaćeno 79,33% polaznika. Taj je postotak u šk. god. 1914./15. bio 81,45% – postotak polaznosti smanjio se u šk. god. 1915./16. za 3,88%. Polaznost u Banskoj Hrvatskoj u šk. god. 1915./16. iznosila je 70,32%, pa je Zagreb u tom pogledu stajao nešto bolje.

U izvješću pučkih i šegrtskih škola u Zagrebu za 1915./16. pozitivno se ocjenjuje polaznost učenika/ca. Vezano uz to, konstatira se da polazak “bijaše dosta marljiv ukoliko su dale prilike”,⁶⁶ ali se kaže da su mnogi učenici kojima su očevi hranitelji u vojsci ostali bez nadzora i mnogo nepotrebno izostaju s nastave, i to osobito đaci s gradske periferije. Zbog izostanaka je 314 učenika ostalo neispitano i 447 ocijenjeno s neprolaznom ocjenom. Od roditelja se traži da više vremena posvete brizi da im djeca uredno prisustvuju nastavi.

Gradsko je poglavarstvo siromašnim učenicima i učenicama podijelilo knjige besplatno, a potrebna sredstva osigurana su i za nabavku knjiga u školskim i učiteljskim knjižnicama. Izvješće tvrdi da su se “knjižnice pomnožile za lijepi broj knjiga, naročito Centralna učiteljska knjižnica, pri Donjogradskoj školi u Samostanskoj ulici koja je krajem školske godine 1915/16. brojila 2.214 djela i 4.101 svezak”.⁶⁷

Tablica 7. Prolaznost svagdanje niže pučke škole po razredima i spolu krajem šk. god. 1915./16.: *SPOSOBNI*

Prvi razred		Drugi razred		Treći razred		Četvrti razred		Peti razred	
dječ.	djev.	dječ.	djev.	dječ.	djev.	dječ.	djev.	dječ.	djev.
680	676	597	618	672	605	537	543	182	91

Tablica 8. Prolaznici svagdanje niže pučke škole po napretku i spolu krajem šk. god. 1915./16.: *NESPOSOBNI*

Prvi razred		Drugi razred		Treći razred		Četvrti razred		Peti razred	
dječ.	djev.	dječ.	djev.	dječ.	djev.	dječ.	djev.	dječ.	djev.
127	136	94	77	94	92	93	84	24	4

Tablica 9. Polaznici svagdanje niže pučke škole po napretku i spolu krajem šk. god. 1915./16.: *UKUPNO*⁶⁸

SPOSOBNI/E		NESPOSOBNI/E		UKUPNO	
dječaci	djevojčice	dječaci	djevojčice	dječaci	djevojčice
2668	2528	437	393	3100	2926
86,06%	86,34%	13,93%	13,45%		

⁶⁶ Isto, 16.

⁶⁷ *Izvještaj pučkih i šegrtskih škola*, 1917. Izvještaj hvali zalaganje Matije pl. Sladovića za obogaćenje knjižničnoga fonda Centralne učiteljske knjižnice.

⁶⁸ *Službeni glasnik*, 1917, 246-247. Uspjeh polaznika u šk. god. 1914./15. bio je sljedeći: *spodobnih* dječaka 2510 i djevojčica 2372, *nespodobnih* dječaka 413 i djevojčica 371.

2.7. Niže pučke škole u školskoj godini 1916./17.

2.7.1. Propisi Odjela za bogoštovlje i nastavu u školskoj godini 1916./17.

Kao i u prethodnim ratnim godinama, *Službeni glasnik Odjela za bogoštovlje i nastavu* donosio je naredbe i okružnice u kojima se kao i do tada pozivaju škole, učiteljsko osoblje i polaznici da sudjeluju u aktivnostima kojima je cilj materijalno pomoći vojnicima, ranjenima, invalidima i njihovim obiteljima da lakše prevladaju oskudicu i bol koju im je rat nanio. Traži se topla odjeća za vojsku, sabiranje prinosa za božićne darove vojnicima, organiziranje kulturnih i sportskih priredbi radi skupljanja novčanih sredstava za ratnu pomoć kao i nabavka žalobnih znakova na uspomenu smrti “Njegovog veličanstva blagopokojnog cara i kralja Franje Josipa I”.⁶⁹ Uz to se najavljuje potpisivanje šestog ratnog zajma, sabiranje ljekovitoga bilja, rekvizicija zvona za ratne svrhe kao i rekvizicija proizvoda od pšenice, raži, napolice (suraži), ječma, zobi i prosa.⁷⁰

2.7.2. Organizacija nastave u školskoj godini 1916./17.

Početak školske godine i držanje obuke u javnim nižim i višim pučkim školama te ženskim stručnim i šegrtskim školama u šk. god. 1916./17. regulirani su naredbom br. 21.460 od 12. kolovoza 1916. godine.⁷¹ Prema njezinim odredbama, nastava je u rečenim školama počela 1. rujna 1916., a svi učitelji i učiteljice morali su na dan početka nastave bezuvjetno biti na radnim mjestima. U mjestima gdje su se školske zgrade “upotrebljavale u vojničke ili bolničke svrhe” općinska su poglavarstva morala osigurati prostor u kojem će se održavati nastava. Troškove za unajmljeni prostor plaćali su općina ili grad, a za više pučke škole županija. Mjesta mobiliziranih učitelja privremeno su se popunjavala zamjenama (postavljali su se namjesni učitelji). Zbog nedostatka učitelja/ica otkazani su tečajevi za nepismene.

U šegrtskim školama nastava se morala održavati redovito kao i u nižim i višim pučkim školama u potpunom broju sati. No spomenutom naredbom, gdje to nije bilo moguće, zbog nedostatka školskih prostorija, satnica je smanjena, a nastava se održavala samo nedjeljom. Naredba je dopuštala da školski odbor u osobitim slučajevima, s obzirom na pojedinačne prilike, oslobodi od polaska nastave učenike kojima je poslodavac bio mobiliziran i nalazio se u vojsci. Školski je odbor mogao od nastave osloboditi i učenike koji su bili prijeko potrebni u “obrotnom i trgovačkom poslovanju jer su im svi pomoćnici (kalfe) bili pozvani pod oružje”.⁷²

2.7.3. Prostor, oprema, knjižnice, vježbališta i vrtovi

Izvjешća o organizaciji nastave donose i dalje samo šture statističke podatke, ne ulazeći u analizu stvarnog stanja, koje za normalno odvijanje nastave remete ratne prilike i zauzimanje školskoga prostora za smještaj vojske i liječenje ranjenika. Za ovu školsku godinu izostala su izvješća koja smo koristili za šk. god. 1914./15. i 1915./16.

---

69 *Službeni glasnik*, 1916, 434.

70 *Službeni glasnik*, 1917, 98, 129, 133, 135, 171.

71 Isto, 303-304.

72 Isto.

Može se pretpostaviti da se ni vojska ni bolnice nisu povukle iz školskih zgrada. Zato se može pouzdano konstatirati da se nastava u zagrebačkim pučkim školama organizira u veoma teškim uvjetima. Prema statističkim podacima koje donosi *Službeni glasnik*, u Zagrebu i dalje djeluje 21 javna pučka škola: osam dječjačkih, sedam djevojačkih i šest obospolnih. Broj učiteljskoga osoblja u njima, kao što smo spomenuli opisujući organizaciju nastave prethodnih ratnih godina, nije bio ujednačen: jedna je škola imala jednog učitelja, jedna škola dva učitelja/ice, dvije škole tri učitelja/ice, pet škola četiri učitelja/ice, tri škole pet učitelja/ica i devet škola šest i više učitelja/ica.

Vjerske su škole ostale na jednoj obospolnoj školi, kao i u šk. god. 1915./16., na kojoj su nastavu izvodila dva učitelja/ice. I dalje je bilo pet privatnih škola, tri djevojačke i dvije obospolne. Jedna je škola bila s jednim učiteljem/icom, jedna sa dva učitelja/ice, dvije sa pet i jedna sa šest i više učitelja. U 19 javnih škola, kao i do tada, nastavni jezik bio je hrvatski. U jednoj privatnoj školi nastavni jezik bio mađarski, u drugoj njemački. Privatne škole uzdržavale su pojedine osobe, vjerske općine i tri duhovni redovi. Od pet privatnih škola jedna nije imala pravo javnosti. Prema trajanju obuke, sedam je škola bilo cjelodnevnih, a 14 podnevnih, što znači da su učenici u školu dolazili samo jednom u danu: ujutro ili poslijepodne.⁷³

Podatke o školskim zgradama u kojima se izvodila nastava nije moguće utvrditi. Naime, u spomenutom *Službenom glasniku* tvrdi se da ih je bilo 20, da ih je 18 bilo u dobrom, a dvije u srednjem stanju, te da je jedna zgrada bila unajmljena. Ne spominje se koja je to zgrada niti koje su zagrebačke škole u njoj izvodile nastavu. Nema ni izvješća nalaze li se vojska i ranjenici u školskim zgradama koje su zaposjeli 1914. i 1915. godine. Prema statističkim podacima u *Službenom glasniku*, u spomenutom broju zgrada nalazile su se 123 sobe, dva školska stana i 14 “gombališta”. Prema podacima u *Službenom glasniku*, 20 je škola potpuno opremljeno učilima, a sedam “dovoljno”. Tvrdi se da nema nikako i nedostavno opremljene škole, što je utvrđeno i prethodne školske godine. Nastava se izvodila u 27 zgrada. Svaka je škola, prema podacima, imala dvije knjižnice, učiteljsku i učeničku. Učiteljska je, tvrdi se, imala 10 318 djela i 13 900 svezaka, a učenička 4886 djela i 5864 sveska. Prema tome, ukupno je u fondu knjižnica bilo 15 204 knjige i 19 764 sveska.⁷⁴ Broj školskih vrtova i oprema u njima isti su kao i u šk. god. 1915./16. – bilo je devet vrtova, a u dvije su se škole učenici i učenice upućivali u gospodarske poslove, najviše u vrtlarstvo.

2.7.4. Nastavno osoblje

Za razliku od prethodne školske godine, kada je nastavu izvodilo 147 učitelja/ica, u ovoj ih je godini bilo 151. Među njima je u javnim nižim pučkim školama bilo 45 učitelja i 70 učiteljica, u vjerskim školama jedan učitelj i pet učiteljica, a u privatnim 11 učitelja i 19 učiteljica, sveukupno 151 (57 učitelja i 94 učiteljice). Među njima je bilo 11 “ravnajućih” učitelja, četiri “ravnajuće” učiteljice i 23 namjesne učiteljice koje su trebale položiti stručni učiteljski ispit. Neke veće fluktuacije učiteljskoga kadra nije bilo, dvije su učiteljice umrle, a dvije umirovljene.

---

73 Isto, 124-125.

74 Isto, 126-128.

2.7.5. Polazak nastave

U gradu Zagrebu u šk. god. 1916./17. bilo je 7898 obveznika koji su morali pohađati nižu pučku školu, 3710 dječaka i 4188 djevojčica, a obveznika tzv. opetovnice bilo je 1454, 785 dječaka i 669 djevojčica – sveukupno 9352 obveznika. U prethodnoj školskoj godini bilo je 7672 obveznika koji su trebali pohađati nižu pučku školu, s opetovnicom ukupno 8796 obveznika. Povećanje obveznika u nižoj pučkoj školi iznosi 226 obveznika. Dakle, ukupan broj obveznika u šk. god. 1916./17. veći je za 556 obveznika.⁷⁵

Izvori pokazuju da dio obveznika nije pohađao nastavu u nižoj pučkoj školi, a ni u opetovnici. Od rečenih obveznika nastavu je u nižoj pučkoj školi pohađalo njih 6308: najveći dio, njih 4829, u tzv. svagdanjim, javnim pučkim školama, u vjerskoj školi bilo ih je 173, a u privatnim školama 1306. Prema tome, školu je pohađalo 79,86% obveznika. Polaznost u zagrebačkim školama je zadovoljavala jer je u najvećem dijelu županija, a i u čitavoj Banskoj Hrvatskoj, bio mnogo veći postotak onih koji nisu polazili nastavu. U Banskoj Hrvatskoj te je školske godine iznosio 72,08%, a u mnogim županijama bio je uvelike ispod toga broja.⁷⁶

Opetovnice je polazilo 273 od 1454 obveznika. Međutim, taj podatak, kada je riječ o Zagrebu, nije bio alarmantan jer je veliki broj tih obveznika bio uključen u školski obrazovni sustav u višim pučkim školama, šegrtskim školama te nižim i višim gimnazijama. U šk. god. 1916./17. višu pučku školu pohađalo je 511 obveznika, šegrtsku školu 1365, a za gimnazije nema podataka.

Tablica 10. Polaznici svagdanje niže pučke škole po razredima

Polaznici	I. razred	II. razred	III. razred	IV. razred	V. razred	VI. razred	Ukupno
Učenici	901	769	694	673	184	-	3221
Učenicice	898	761	715	591	122	-	3087
Ukupno	1799	1530	1409	1264	306	-	6308

Analizom tablice uočava se nagli pad polaznika u petom razredu, a u šestom nema ni jednog polaznika. Taj je pad prouzročilo opredjeljivanje polaznika za razne druge stručne i opće obrazovne škole, gimnazije i šegrtske škole.

Tablica 11. Polaznici spremni za prijelaz u viši razred

Polaznici po spolu	I. razred	II. razred	III. razred	IV. razred	V. razred	VI. razred	Ukupno
Učenici	711	652	580	583	158	-	2684
Učenicice	711	672	610	519	102	-	2614
Ukupno	1422	1324	1190	1102	260	-	5298

---

⁷⁵ *Službeni glasnik*, 1919, 132.

⁷⁶ Isto, 134.

Tablica 12. Polaznici ocijenjeni kao nesposobni za prijelaz u viši razred

Polaznici po spolu	I. razred	II. razred	III. razred	IV. razred	V. razred	VI. razred	Ukupno
Učenici	190	117	114	90	26	-	537
Učenice	187	99	105	62	20	-	473
Ukupno	377	216	219	152	46	-	1010

Dakle, razred je s uspjehom položilo 2684 učenika i 2614 učenica; nije položilo 537 učenika i 473 učenice. S uspjehom je razred položilo 5298 polaznika ili s obzirom na broj upisanih 83,98%. Za učenice je prolaznost 84,35%, a za učenike 82,21%.

U postotku nije uspjelo položiti razred 16,67% učenika i 15,32% učenica.

U opetovnicama je nastavu u dva tečaja polazilo 130 učenika i 138 učenica, ukupno 268 polaznika. Prvi je tečaj pohađalo 86 muškaraca i 91 žena, a drugi 44 muškarca i 47 žena. Tečajeve su uspješno položili 71 muškarac i 88 žena, ukupno 159 (57,40%); nije položilo 58 muškaraca i 45 žena, ukupno 103 (37,18%). Po uspjehu su i u opetovnicama bile uspješnije žene. S uspjehom je tečaj položilo 88 žena ili 63,76%, a muškaraca je zadovoljilo 71 ili 54,61%.

Tablica 13. Polaznici svagdašnje niže pučke škole po vjeroispovijesti

Polaznici po spolu	Rimokat.	Grkokat.	Pravoslavci	Evangelici augsb. vjere	Evangelici reform.	Izraelićani	Ukupno
Učenici	2865	4	105	35	14	198	3221
Učenice	2761	5	117	22	21	161	3087
Ukupno	5626	9	222	57	35	359	6308

Prema podacima, rimokatolika je uvelike najviše (88,18%), po brojnosti slijede vjernici *izraelićanske* (židovske) vjere (6,38%) i pravoslavci (3,94%). Gotovo su identični postoci i za materinski jezik. Materinski jezik daka zagrebačkih pučkih škola bio je u velikoj većini hrvatski. Od ukupno 6308 polaznika nižih pučkih škola u gradu Zagrebu hrvatskim je jezikom govorilo njih 5626 (89,18%). Ostalim je polaznicima materinski jezik bio mađarski, njemački, slovenski, talijanski, rusinski, češki ili slovački. Od tih jezika najviše ih je govorilo mađarskim (431 ili 6,84%) i njemačkim jezikom (99 ili 1,56%).⁷⁷

⁷⁷ Isto, 138-139. Naziv hrvatskoga jezika u izvoru glasi: "hrvatski ili srpski jezik".

Tablica 14. Općeniti pregled škola, učiteljskoga osoblja, obveznika i polaznika u zagrebačkim pučkim školama u šk. god. 1916./17.⁷⁸

Zagrebačke pučke škole šk. god. 1916./17.: broj škola, učitelja i učenika										
	Pučke škole	Učitelji	Broj školskih obveznika			Broj polaznika škola			Opetovnica	
			Učenici	Učenicice	Ukupno	Učenici	Učenicice	Ukupno	Obveznih	Polazilo je
Zagreb	27	151	3710	4188	7898	3221	3087	6308	1454	273
Banska Hrvatska	1651	3233	163 016	151 583	314 599	128 041	100 202	228 243	92 668	58 926

3. Niže pučke škole u Zagrebu u školskoj godini 1917./18.

3.1. Opći podaci

Prema naredbi Odjela za bogoštovlje i nastavu, određuje se da šk. god. 1917./18. u Banskoj Hrvatskoj treba početi 1. listopada 1917. godine.⁷⁹ Kao i prethodnih godina, sve nastavno osoblje koje nije bilo pod oružjem imalo se tog dana pojaviti na svojem radnom mjestu. S obzirom na to da je u Zagrebu bilo više školskih zgrada rekvirirano za vojsku koje su se i 1917. koristile kao vojarnje i pričuvne bolnice, gradsko se poglavarstvo prema spomenutoj naredbi moralo brinuti za školstvo i organizirati nastavu u svim školama te za to “priskrbiti potrebne prostorije”.⁸⁰ Sve troškove najma zgrada snosilo je poglavarstvo.

U šk. god. 1917./18. grad Zagreb imao je 29 nižih pučkih škola: 21 bila je javna, dvije su bile vjerske, a 6 privatnih. Od 21 javne niže pučke škole osam je bilo dječjačkih, sedam djevojačkih te šest obospolnih. Broj nastavnoga osoblja nije bio ujednačen. U jednoj je nastavu izvodio samo jedan učitelj/ica, četiri su škole bile sa dva učitelja/ice, četiri sa devet učitelja/ica, četiri sa devet učitelja, tri sa 5 učitelja/ica i pet sa šest i više učitelja/ica. U šk. god. 1917./18. povećan je broj vjerskih škola. Umjesto jedne sada su postojale dvije. Povećao se i broj privatnih škola: umjesto prijašnjih pet, 1917./18. djeluje šest privatnih nižih pučkih škola. Novu privatnu nižu pučku školu otvorila je Hermina Schneider. Dakle, umjesto prijašnjih 27, u šk. god. 1917./18. bilo je 29 nižih

⁷⁸ Isto, 142.

⁷⁹ *Službeni glasnik*, 1917, Naredba Odjela za bogoštovlje i nastavu od 24. rujna 1917. br. 25.102, str. 308.

⁸⁰ Isto.

pučkih škola.⁸¹ Prema podacima, u gradu Zagrebu jedna škola dolazila je na 2,28 četvornih kilometara, a s obzirom na broj stanovnika, jedna osnovna škola dolazila je na 2974 stanovnika. U Banskoj Hrvatskoj taj je omjer bio mnogo nepovoljniji: jedna škola dolazila je na 25,56 četvornih kilometara i 1618 stanovnika.⁸² Prema statistici Školskoga odsjeka Poglavarstva grada Zagreba, šk. god. 1917./18. u javnim nižim pučkim školama nastavu je pohađalo 7317 đaka (3695 učenika, 3622 učenice).⁸³ Međutim, taj podatak treba uzeti s rezervom, vjerojatno se nije radilo o polaznicima nego o obveznicima.

3.1.1. Oprema škola

Grad Zagreb imao je u šk. god. 1917./18. jednak broj školskih zgrada kao i prethodne školske godine: 21 vlastitu i jednu unajmljenu. No i dalje u izvješćima objavljenim u *Službenom glasniku* Odjela za bogoštovlje i nastavu ne piše što je sa školskim zgradama u koje se 1914. i 1915. uselila vojska, koja je školske zgrade pretvorila u vojarnje i pričuvne bolnice. Tako se u izvješćima konstatira da je njih 20 u dobrom stanju, a dvije u srednjem te da ni jedna nije u lošem stanju. Broj školskih soba (dvorana), za razliku od prethodne godine, povećan je za jednu sobu, a jedno je “gombalište” manje nego u prošloj godini. Ujedno se izvještava da je 20 škola “potpuno obskrbljeno nužnim učilima”, a devet ih je bilo “dovoljno obskrbljeno”.⁸⁴

Broj knjižnica nije se mijenjao, u školskoj godini 1917./18. bilo ih je 38 (19 učiteljskih i 19 učeničkih). U njima je bilo ukupno 24 006 djela (knjiga) i 28 913 svezaka. Od toga su učiteljske knjižnice imale 16 151 djelo sa 20 228 svezaka, a učeničke knjižnice 7855 djela i 8685 svezaka. Navedeni podaci pokazuju da je broj djela i svezaka u knjižnicama u odnosu na šk. god. 1916./17., kada je bilo 15 204 djela i 19 764 sveska, osjetno povećan: za 8802 djela i 9149 svezaka.⁸⁵

U nekim zagrebačkim nižim pučkim školama i dalje se učenike i učenice upućivalo u stjecanje osnovnih znanja iz gospodarstva, ponajviše iz vrtlarstva, i to u sedam škola, iz voćarstva u četiri škole te iz svilarstva u dvije škole.⁸⁶

3.1.2. Nastavno osoblje

U 29 općih nižih pučkih škola u gradu Zagrebu šk. god. 1917./18. nastavu je izvodilo 167 učitelja i učiteljica. U usporedbi sa šk. god. 1916./17., bilo je 16 novih učiteljskih radnih mjesta (10,59%). Od spomenutog broja, 130 učitelja nastavu je izvodilo u javnim školama (50 učitelja i 80 učiteljica). U vjerskim školama nastavu je izvodilo 10 učitelja (dva učitelja i osam učiteljica), a u privatnim školama 27 učitelja (10 učitelja i 17 učiteljica). Nastavno se osoblje razlikovalo po stručnosti. Među njima je bilo

---

81 *Službeni glasnik*, 1920, Statistički podaci o stanju pučkog školstva u Hrvatskoj i Slavoniji na svršetku školske godine 1917/18., str. 269.

82 Isto.

83 *Zagreb godine 1913–1918.*, 1927, 123. Podatak o broju učenika ne slaže se s podatkom koji donosi *Službeni glasnik* Odjela za bogoštovlje i nastavu za 1920., str. 280, prema kojem je te školske godine bilo 6361 polaznika i polaznica.

84 *Službeni glasnik*, 1920, 274.

85 Isto, 275, 276.

86 Isto, 277.

u javnim školama 10 ravnajućih učitelja i četiri ravnajuće učiteljice, 10 samostalnih vjeroučitelja, 30 pravih učitelja i 40 pravih učiteljica, jedna privremena učiteljica i 35 namjesnih učiteljica.⁸⁷ S obzirom na broj učitelja u pojedinim nižim pučkim školama, zaključuje se da i njihova veličina s obzirom na broj polaznika nije bila ujednačena jer je kao i prijašnjih školskih godina bilo škola sa jednim, dva, tri i više učitelja/ica. U šk. god. 1917./18. u zagrebačkim nižim pučkim školama u jednoj školi nastavu je izvodio jedan učitelj/ica, u dvije škole dva učitelja/ice, u dvije tri učitelja, u četiri škole četiri učitelja, sa pet učitelja bile su tri škole i sa šest i više učitelja/ica pet škola. U dvije vjerske škole bila su dva učitelja i osam učiteljica, a u šest privatnih škola nastavu je izvodilo deset učitelja i 17 učiteljica. Sve u svemu, u zagrebačkim nižim pučkim školama u šk. god. 1917./18. radilo je 62 učitelja i 105 učiteljica.⁸⁸ Mnogo veći broj učiteljica može se donekle objasniti brojem mobiliziranih učitelja. Mjesta učitelja koji su “pod oružjem” imala su se popuniti privremenom zamjenom. U tom su se slučaju postavljala namjesna učiteljska mjesta. Ako to nije bilo moguće, provodila se tzv. substitucija ili su se spajala razredna odjeljenja i uvodila se poludnevna “izmjenična i ambulantska nastava”.⁸⁹ Učitelji i učiteljice, kao javni namještenici, povremeno su od države primali novčanu potporu zbog rata i ratnih prilika, a potporu su primale i obitelji mobiliziranih učitelja.⁹⁰

3.1.3. Obveznici i polaznici općih nižih pučkih škola u školskoj godini 1917./18.

U šk. god. 1917./18. u zagrebačkim nižim pučkim školama bilo je 7317 polaznika, 3695 učenika i 3622 učenica. Nažalost, bilo je i onih koji nisu pohađali nastavu. Od spomenutog broja nastavu je pohađao 3291 učenik i 3070 učenica, ukupno 6361.⁹¹ U javnim školama bilo je 4804 učenika, u vjerskim školama 311 i u privatnim školama 1246 učenika.⁹² Nastavu je pohađalo 86,93% obveznika. Postotak polaznosti dječaka bio je 89,06%, a djevojčica 84,75%. Različiti su bili uzroci nedolaska na nastavu. Pretpostavlja se da roditelji nisu slali djecu u školu jer su ih koristili u dnevnim poslovima u kući i obitelji. Osim toga, djeca nisu odlazila na nastavu i zato što je u nekim obiteljima izostao nadzor nad djecom. Bile su to obitelji u kojima je otac bio na fronti, a majka je umjesto njega radila ili na polju ili u obrtu i drugim poslovima, uglavnom da prehrani obitelj jer drugih izvora za život nije bilo.

Spomenuta autorica Mirjana Jurić u članku “Zagreb u prvome svjetskom ratu” piše sljedeće: “U gradu su poseban problem predstavljala tzv. zapuštena djeca, tj. djeca bez roditeljskog ili učiteljskog nadzora i ratna siročad. Dane su provodila proseći po ulicama, krčmama, noćnim kavanama ili obilazeći kinematografe. Najviše djece u

---

87 Isto, 278. Namjesne i privremene učiteljice po stručnosti su se razlikovale od pravih učiteljica, nedostajala im je praksa i ispit stručnosti.

88 Isto.

89 *Službeni glasnik*, 1917, 308, 309.

90 Isto, Okružnica br. 27182 od 16. 10. 1917., str. 323 i Okružnica br. 4870 od 20. 10. 1917., str. 355, 356.

91 *Službeni glasnik*, 1920, 282.

92 Isto, 280. U opetovnicama je bilo 148 učenika i učenica, u srednjoj šegrtskoj ili stručnoj školi 1553, a u višoj pučkoj školi 704 učenika i učenice, sveukupno 8766 polaznika, što je 89% obveznika. Navedeni broj učenika iznosi 10% stanovnika grada Zagreba.

skitnji bilo je kod škola na gradskoj periferiji: na području Borongaja, Trnja, Horvata, Pantovčaka, Laščine, Maksimirske, Petrove, Jordanovca, Kožarske, Savske i Selske ulice. Kao posebice problematična navodila su se područja na zapadu oko vojarni pri sv. Duhu i u istočnom dijelu Vlačke ulice do Maksimira, dok su u centru grada djeca redovito polazila školu, a i roditeljski nadzor bio je bolji.⁹³

Međutim, i u školi nije bio moguć dovoljan nadzor nastavnika nad polaznicima. Učionice su bile prekapacitirane, uvjeti rada loši, u pojedinim odjeljenjima bilo je i do 70 učenika/ica. Polaznici nisu školu pohađali i zato što su bili loše odjeveni i obuveni, osobito zimi. Mnogi su polaznici bili bos. Učionice se nisu grijale, drvo se štedjelo, a i rasvjeta. Između ostalog, Mirjana Jurić piše i ovo: “Uvjeti u školama bili su krajnje neljudski; temperatura u školskim prostorijama nije smjela biti viša od 16-17 stupnjeva Celzijusa i djeca su često bila u razredu smještena u razrede protivno zdravstvenim propisima pa je u jednom razredu bilo od 40 do 80 učenika.”⁹⁴ Treba konstatirati da navedeni broj učenika u razrednim odjeljenjima nije bio suprotan samo zdravstvenim propisima nego i svim pedagoškim zahtjevima jer se s tolikim brojem učenika zaista nije mogla organizirati nastava. Vezano uz to, Kraljevska zemaljska vlada Hrvatske, Slavonije i Dalmacije donijela je naredbu o štednji svih vrsta goriva kojima su se zimi grijale prostorije. Ta je naredba zabranjivala ložiti prostorije prije 15. listopada 1917. godine.⁹⁵

Polaznici svih škola, pa i nižih pučkih, prema okružnicama i naredbama Odjela za bogoštovlje i nastavu sudjelovali su u obavljanju gospodarskih poslova i time pomagali obiteljima čiji su članovi bili mobilizirani. O tome je odlučivao školski odbor, koji je sudionicima tih radova opravdavao izostanak s nastave. Zbog toga se odustajalo od cjelodnevne nastave. Da se zimi olakša dolazak učenika i učenica, školski je odbor mogao donijeti odluku da se umjesto cjelodnevne nastave organizira “pretpoldašnja nerazdjeljena” obuka, ali s potpunim brojem nastavnih sati. U tom slučaju učenici i nastavnici nisu imali tjedni odmor.⁹⁶ Zbog ratnih su prilika dopusti nastavnoga osoblja bili uvelike ograničeni. Nastavno je osoblje moglo dobiti dopust samo u slučaju teške bolesti.⁹⁷

Tablica 15. Polaznici svagdanje niže pučke škole po razredima u šk. god. 1917./18.⁹⁸

Polaznici grada Zagreba	I. razred	II. razred	III. razred	IV. razred	V. razred	VI. razred	Ukupno
Učenici	946	800	765	597	183	-	3291
Učionice	889	764	737	605	75	-	3070
Ukupno	1835	1564	1502	1202	258	-	6361

93 Jurić, 2009, 32.

94 Isto, 40.

95 *Službeni glasnik*, 1917, Naredba br. 4.692 od 9. 10. 1917., str. 342.

96 Isto, Naredba br. 25.102 od 24. 9. 1917., str. 309.

97 Isto, 308, 309.

98 *Službeni glasnik*, 1920, 282.

Tablica pokazuje da je postojalo veće osipanje prelaskom iz jednog razreda u drugi, što je posebno vidljivo usporedbom broja polaznika u prvom i četvrtom razredu. Kod učenika je to osipanje iznosilo 63,10%, a kod učenica 68,05%. Veći postotak osipanja u petom razredu ne zabrinjava mnogo jer se veliki broj završenih polaznika četvrtog razreda usmjerio u stručne škole i gimnazije. To potvrđuje i podatak da u šestom razredu i nije bilo polaznika. Ujedno treba znati da je dio polaznika pohađao opetovnice.

Tablica 16. Polaznici spremni za prijelaz u viši razred u šk. god. 1917./18.

a) Polaznici koji su sposobni prijeći u viši razred

Polaznici grada Zagreba	I. razred	II. razred	III. razred	IV. razred	V. razred	VI. razred	Ukupno
Učenici	767	670	638	526	153	-	2754
Učenice	726	651	525	544	65	-	2511
Ukupno	1493	1321	1163	1070	218	-	5265

b) Polaznici koji nisu sposobni prijeći u viši razred⁹⁹

Polaznici grada Zagreba	I. razred	II. razred	III. razred	IV. razred	V. razred	VI. razred	Ukupno
Učenici	179	130	127	71	30	-	537
Učenice	163	113	112	61	10	-	459
Ukupno	342	243	239	132	40	-	996

Tablice pokazuju da je prolaznost polaznika bila zadovoljavajuća, a rigoroz ocjenjivanja pedagoški opravdan. Ne bi se moglo reći da su učitelji i učiteljice đacima darovali ocjene. Jedino što zabrinjava jest koliko je u ocjenjivanju postojala objektivnost s obzirom na broj učenika. Veliki broj đaka u razredu ne jamči stvarnu provjeru učeničkoga svladavanja propisanoga gradiva i nastavnoga programa.

Od ukupno 6361 polaznika i polaznice, razred je s uspjehom završilo njih 5265 ili 82,77%. Razred nije uspjelo završiti 996 učenika i učenica ili 15,65%. Postoci prolaznosti po razredima su različiti. U prvim razredima od ukupno 1835 polaznika uspješno je razred završilo njih 1493 ili 82,30%, nije uspjelo s uspjehom završiti 342 ili 18,63%. U drugom razredu od 1564 polaznika s uspjehom je završilo razred 1321 ili 84,46%, nije s uspjehom završilo razred 243 ili 15,53%. U trećem razredu od ukupno 1502 polaznika s uspjehom je završilo razred 1163 ili 77,43%, a u četvrtom razredu od 1202 polaznika razred je završilo 1070 ili 89,01%. Četvrti razred s uspjehom nije završilo 132 polaznika ili 10,98%. Peti je razred od 258 polaznika završilo njih 218 ili 84,49%, nije završilo 40 ili 15,50%.

Pogledom na tablice ne uočavaju se neke veće razlike po uspjehu između učenika i učenica. Uspjeh učenica nešto je lošiji u trećem razredu. Postotak prolaznosti učenika

⁹⁹ Isto, 284, 285.

u prvom razredu je 81,07%, a učenica 81,66%; u drugom razredu učenici 83,75%, učenice 85,20%; u trećem razredu učenici 83,39%, učenice 71,23%; u četvrtom razredu učenici 88,10%, učenice 89,91%; i u petom razredu učenici 83,60%, učenice 86,66%. Iz tablica se uočava da je uspjeh bio bolji u završnim razredima nego u prvom i drugom. To ne potvrđuje jedino uspjeh učenica u trećem razredu.

Uvidom u tablice uočava se i u šk. god. 1917./18. mnogo manji broj učenika i učenica u petom razredu opće pučke škole. Uzrok te pojave već smo objasnili, a to je činjenica da su polaznici po zakonu trebali završiti četiri razreda niže pučke škole. Ako nastave školovanje u gimnaziji ili srednjoj stručnoj školi ili pak u petom i šestom razredu više pučke škole, nisu bili dužni dvije godine pohađati opetovnicu. Najveći broj učenika i učenica koji su s uspjehom završili četvrti razred nastavljali su školovanje u tim školama, pa zato nisu pohađali peti i šesti razred više pučke škole.

Ako se uspoređi uspjeh polaznika zagrebačkih nižih pučkih škola s uspjehom polaznika nižih pučkih škola u Banskoj Hrvatskoj, možemo zaključiti da je uspjeh zagrebačkih polaznika bio mnogo bolji od polaznika cjelokupne Banske Hrvatske, koji je u šk. god. 1917./18. bio 68,65%.¹⁰⁰

Tablica 17. Polaznici prema materinskom jeziku i spolu u šk. god. 1917./18.¹⁰¹

Polaznici grada Zagreba	Hrvatski ili srpski	Slovenski	Češki	Njemački	Mađarski	Talijanski	Ostali	Ukupno
Učenici	2946	23	4	97	210	6	5	3291
Učenice	2731	34	5	101	193	5	1	3070
Ukupno	5677	57	9	198	403	11	6	6361

S obzirom na podatke u tablici, materinji jezik najvećega broja polaznika bio je hrvatski ili srpski, odnosno hrvatski jezik kojim su govorili Hrvati rimokatolici, Srbi pravoslavci i grkokatolici. U tablici nema hebrejskog jezika, pa se može pretpostaviti da su se građani židovske vjere u rubrici materinskoga jezika opredijelili za hrvatski jezik. Hrvatskim jezikom govorilo je 89,24% polaznika i polaznica. Po brojnosti slijede polaznici kojima je materinski jezik bio mađarski (6,33%), pa oni čiji je materinski jezik bio njemački (3,11%). Materinski jezik 57 Slovenaca bio je slovenski (0,89%) i talijanski za 11 Talijana (0,17%).¹⁰² Što se tiče materinskoga jezika, polaznici zagrebačkih nižih pučkih škola slijede stanje u Banskoj Hrvatskoj, gdje je 86,87% polaznika govorilo hrvatskim jezikom.¹⁰³

¹⁰⁰ Isto, 285, 286. U Banskoj Hrvatskoj šk. god. 1917./18. bilo je ukupno 226 104 polaznika. S uspjehom je školsku godinu završilo 155 227 (68,65%), a nije završilo 70 877 (31,34%) polaznika.

¹⁰¹ Isto, 287.

¹⁰² Isto. Za ostalih šest polaznika (0,09%) nije utvrđen materinski jezik.

¹⁰³ Isto. U Banskoj Hrvatskoj 199 polaznika izjavilo da im je materinski jezik slovenski (0,09%), češki je bio materinski jezik za 3005 polaznika (1,33%), slovački za 1659 (0,54%), rusinski za 865 (0,74%), mađarski za 10 110 (4,47%), njemački za 13 559 (5,59%), talijanski za 189 (0,08%) i ostali za 92 polaznika (0,04%).

3.1.4. Propisi Odjela za bogoštovlje i nastavu u školskoj godini 1917./18.

U ovom je radu u više navrata opisano sudjelovanje učenika i učenica nižih pučkih škola te nastavnoga osoblja u sakupljanju pomoći vojnicima na bojištima. Naredbe i okružnice u kojima se traži od građana da pomognu vojnicima u odjeći i obući Odjel za bogoštovlje i nastavu donosi i u šk. god. 1917./18. Tako ban naredbom određuje sabiranje rublja za vojnike, a pritom se traži i pomoć škola i školske mladeži. Prema spomenutoj naredbi, “dan prije sabiranja neka se po školskoj mladeži bilo usmeno ili pismeno prikladnim malim oglasom upozore svi stanovnici u mjestu da prirede isprijed navedene predmete pa da ih sutradan predadu sabiraču”.¹⁰⁴ Kraljevska vlada Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Odjel za bogoštovlje i nastavu, okružnicom obavještava ravnateljstva svih pučkih i srednjih škola te gimnazija da se angažiraju za potpisivanje sedmog ratnog zajma.¹⁰⁵ Sljedećom okružnicom istoga upravnog organa preporučuje se nastavnom osoblju svih škola kao i učenicima i učenicama da “sudjeluju u sabiranju prinosa za ratnu siročad”, a okružnicom od 28. ožujka 1918. regulira se održavanje javnih priredbi u dobrotvorne svrhe polaznika pučkih te srednjih i njima sličnih škola.¹⁰⁶ Ban je naredbom od 3. svibnja 1918. donio odluku o “uzgoju pripomoći za ratnu siročad i djecu ratnih invalida u svrhu pohađanja stručnih srednjih škola”.¹⁰⁷ Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska vlada i njezin Odjel za bogoštovlje i nastavu okružnicom traže sabiranje ljekovitoga bilja za vojsku. Taj je put popis ljekovitoga bilja mnogo širi. Traži se sakupljanje bazge, lipe, bunike, kozje brade, maka, titrice, velebilja, stolnika, podbjela, preslice, crvene kitice, kužnjaka, pelina, sljeza i paprati.¹⁰⁸

3.2. Pismenost u Zagrebu nakon Prvoga svjetskog rata

U uvodnom dijelu rada prikazano je stanje pismenosti u Zagrebu uoči Prvoga svjetskog rata. Ovim odjeljkom prikazat će se, na temelju popisa stanovnika grada Zagreba 1920./21., stanje pismenosti nakon Prvoga svjetskog rata.

---

104 *Službeni glasnik*, 1917, Naredba bana Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije br. 30252 od 16. 11. 1917., str. 354, 355.

105 Isto, Okružnica br. 31774 od 20. 11. 1917., str. 360, 361.

106 *Službeni glasnik*, 1918, Okružnica br. 5191, str. 72, i br. 1197 od 4. 3. 1918., str. 59.

107 Isto, Naredba vlade br. 1356.

108 *Službeni glasnik*, 1917, Okružnica br. 10.652 od 14. 6. 1917.

Tablica 18. Pismenost muškaraca stanovnika grada Zagreba 1920./21.¹⁰⁹

Pismenost muškaraca	Do 6 g. 1915. – 1920.	Do 11 g. 1909. – 1914.	Do 14 g. 1906. – 1908.	15 – 17 g. 1903. – 1905.	18 – 20 g. 1900. – 1902.	21 – 24 g. 1896. – 1899.	25 – 59 g. 1861. – 1895.	60 g. i više 1860. i prije	Nepoznato	Ukupno
Čita i piše	-	3985	2728	3263	3598	4907	21 577	2393	57	42 508
Samo čita	-	2	1	3	8	6	115	36	-	171
Nepismeno	-	637	54	51	78	136	1347	426	4	2733
Ukupno	3642	4624	2783	3317	3684	5049	23 039	2855	61	45 412

Tablica 19. Pismenost žena stanovnica grada Zagreba 1920./21.¹¹⁰

Pismenost žena	Do 6 g.	6 – 11 g.	12 – 14 g.	15 – 17 g.	18 – 20 g.	21 – 24 g.	25 – 59 g.	60 g. i više	Nepoznato	Ukupno
Čita i piše	-	3923	2613	3139	3848	5230	22 390	2826	53	44 031
Samo čita	-	6	9	17	26	33	363	118	3	575
Nepismeno	-	710	89	136	195	332	3090	879	9	5380
Ukupno		4648	2711	3292	4069	5595	25 843	3763	65	49 986
Sveukupno	3672	4648	2711	3292	4069	5595	25 843	3763	65	53 558

Popisom stanovnika grada Zagreba 1920./21. utvrđeno je da je Zagreb, bez vojske, imao 103 162 stanovnika: 49 504 (47,98%) muškarca, 53 658 (52,01%) žena.¹¹¹ Ocjenjujući statističke podatke o pismenosti, vidljivo je da je čitalo i pisalo 86,65% Zagrepčana i 86,35% Zagrepčanki. Nepismeno je bilo 12,98% Zagrepčana i 10,55% Zagrepčanki. Mali broj Zagrepčana i Zagrepčanki nije znao pisati, nego samo čitati: takvih je muškaraca bilo 0,37%, a žena 1,12%.

Pri izračunavanju postotka pismenosti stanovnika grada Zagreba nisu se ubrajala djeca od rođenja do šeste godine jer se u toj životnoj dobi nisu ni mogli opismeniti. Da su oni uzeti u obzir pri utvrđivanju postotka pismenosti, on bi bio nešto manji. U tadašnjem školskom sustavu školski su obveznici bili skupine nakon navršene šeste godine.

109 Hrvatski državni arhiv, Popis stanovnika Hrvatske 1920., kut. 45, 2. dio.

110 Isto. Neki zbrojevi u tablici su pogrešni, no te pogreške ne utječu bitno na konačnu sliku stanja (nap. ur.).

111 Međutim, prema nekim podacima, Zagreb je prilikom popisa 1920./21. imao 102 712 stanovnika – 49 054 (47,76%) muškaraca i 53 658 (52,24%) žena. M. Korenčić tvrdi da je širi dio Zagreba 1920./21. prema popisu imao 131 707, a uži dio 110 009 stanovnika.

Prema popisu stanovništva 1920./21., takvih je stanovnika bilo 7314 (3642 muškarca i 3672 žene).

Iz tablica je vidljivo da je pismenost stanovnika grada Zagreba jako dobra: u muškoj dobnoj skupini od 6 do 11 godina čitalo je i pisalo njih 86,18%, a žena 84,59%; od 12 do 14 godina 82,24% muškaraca i 96,38% žena; od 15 do 17 godina 98,37% muškaraca i 95,35% žena. Slično je stanje i u dobnoj skupini od 18 do 20 godina, gdje je pismenost muškaraca 94,56%, a žena 97,66%. U skupini od 21 do 24 godine pismenost je također dobra: muškaraca 93,47%, a žena 97,18%. U dobnim skupinama od 25 do 59 te od 60 i više godina postotak pismenosti se smanjuje: u skupini od 25 do 59 godina pismeno je 86,63% muškaraca i 93,65% žena, a u skupini od 60 i više godina 83,81% muškaraca i 75,09% žena.¹¹²

Nije potrebno posebno detaljnije obrazlagati podatke o nepismenima jer to pokazuju rezultati o pismenim stanovnicima grada Zagreba, dakle onima koji su čitali i pisali. Iz tablice o pismenosti muškaraca i žena vidljivo je da se pri izračunavanju postotka pismenosti ne uzima u obzir broj stanovnika dobne skupine do 6 godina, nego od 6 godina dalje. Od tog je broja muškaraca čitalo i pisalo 42 507 ili 93,60%, samo čitalo 171 ili 0,7%, a nepismeno ih je bilo 2733 ili 6,01%. Kod žena je stanje bilo sljedeće: čitalo je i pisalo njih 44 031 ili 88,08%, samo je čitalo 575 ili 1,15%, a nepismeno ih je bilo 5380 ili 10,76%. Sveukupno, od 95 398 stanovnika grada Zagreba 1920./21. godine čitalo je i pisalo 86 538 ili 90,71%, samo je čitalo 746 ili 0,78%, a nepismenih je bilo 8113 ili 8,50%. Više nepismenih bilo je žena – 10,76%, a nepismenih muškaraca bilo je 6,01%.

Prikazano stanje potvrđuje da je obrazovni sustav u Zagrebu funkcionirao te da su postojali uvjeti za uspješnu realizaciju prosvjetne politike u gradu. Prema tome, može se zaključiti da rat nije bitno utjecao na obrazovanje Zagrepčana i Zagrepčanki. Uspoređujući rezultate popisa stanovnika grada Zagreba 1910. s rezultatima popisa iz 1920./21., možemo zaključiti da je pismenost stanovnika grada Zagreba 1920./21. bila 6,82% veća nego 1910. godine.¹¹³

3.3. Zaključak

Prvi svjetski rat, koji se vodio izvan Banske Hrvatske, ipak je u njoj stvorio sijaset problema koji su se osjetili i u organizaciji i provođenju nastave u nižim pučkim školama grada Zagreba. Nastavu u tim školama rat je pogodio nizom događaja, među ostalim rekvizicijom najboljih školskih zgrada, koje su se pretvorile u vojarne i pričuvne bolnice. Manjak prostora nadoknađen je najmom privatnih zgrada u kojima se ipak nije mogla organizirati kvalitetna nastava. Oskudni prostor povećao je broj učenika u razrednim odjeljenjima, otežao rad nastavnom osoblju i polaznicima i uvelike smanjio kvalitetu obrazovnoga rada. Veliki broj učenika/ica u razrednim odjeljenjima utjecao je

---

112 Za izračunavanje postotka pismenih i nepismenih u gradu Zagrebu nije uzeta u obzir dobna skupina do šest godina, njih 7314, pa se postotak računao od broja 95 397, a ne 103 162.

113 Popisom stanovništva 1910. utvrđeno je da je te godine u Zagrebu znalo čitati i pisati 83,89%, a 1920./21. 90,71% stanovnika. Godine 1910. nepismenih stanovnika grada Zagreba bilo je 16,11%, a 1920./21. godine 8,50%.

na smanjenje kvalitete nastave: slabije praćenje nastavnickoga izlaganja, nemogućnost uvođenja nastavničke kontrole nad učenicima i učenicama tijekom nastave, provjeru i utvrđivanje znanja učenika/ica itd. Uz to, bilo je češće izostajanje s nastave zbog uvjeta rada u razredu i nemogućnosti obiteljske kontrole polaska nastave, što je rezultiralo skitnjom i prosjačenjem.

Nažalost, u dokumentima Odjela za bogoštovlje i nastavu hrvatske vlade ti se problemi ne uočavaju. Iz njih se zaključuje da se nastavni programi realiziraju i da nastavnička djelatnost funkcionira u skladu s pozitivnim propisima. Preko 80% polaznika uspješno je završavalo razrede i napredovalo u školovanju. Učenici i učenicice u slobodno su vrijeme sudjelovali u raznim aktivnostima u kojima se sakupljala odjeća i obuća za vojnike, ljekovite trave za čaj i okrepu vojnika te odbačeni predmeti koji su se preradom koristili za izradu oružja i streljiva.

IZVORI I LITERATURA

1. Franković, D., ur. (1958). *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
2. *Godišnji izvještaj pučkih i šegrtskih škola slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba za školsku godinu 1913. – 1914.* (1914). Zagreb.
3. Hrvatski državni arhiv (HDA). Popis stanovnika Hrvatske 1920. Kutija 45, 2. dio.
4. *Izveštaj pučkih i šegrtskih škola slobodnoga i kralj. glavnoga grada Zagreba za školske godine 1914. – 1915. i 1915. – 1916.* (1916). Zagreb.
5. Jurić, M. (2009). Zagreb u Prvome svjetskom ratu: povijesne novine kao izvor za istraživanje socijalne povijesti. *Libellarium*, 2 (2), str. 121-144. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=100183 (15. 9. 2014.)
6. Korenčić, M. (1979). *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske : 1857 – 1971*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
7. Perić, I. (2006). *Zagreb od 1850. do suvremenog velegrada*. Zagreb: Muzej grada Zagreba.
8. *Povijest Hrvata* (2005). Knj. 2: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata. Zagreb: Školska knjiga.
9. *Službeni glasnik kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu* (1914 – 1920). Zagreb.
10. *Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije 1906 – 1910.* (1917). Zagreb: Kraljevski zemaljski statistički ured.
11. *Zagreb godine 1913–1918.* (1927). Izveštaj gradskog Poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog kraljevskog grada Zagreba. Zagreb: Knjigotiskarna Braća Kralj.

Franko Mirošević, Zagreb

PRIMARY EDUCATION AND LITERACY IN ZAGREB DURING WORLD WAR I

Summary

This paper describes the organization and conduct of teaching in junior primary schools in Zagreb during World War I. Based on the document provided by the Department of Catechism and Teaching and other sources, it follows the implementation of laws and other regulations concerning primary education in schools in the City of Zagreb. It particularly analyzes the extent to which the war resulted in the impairment of teaching quality and obtainment of education in junior primary schools. Daylong classes were abandoned and replaced by classes in several shifts, classes with enormous numbers of male and female students were formed, more absences from classes were recorded, students were found wandering city streets and squares, and other negative behaviors were registered. Teachers who were drafted and deployed to battlefields were substituted by mostly insufficiently trained female teachers.

The paper demonstrates that the war impeded the organization of teaching, primarily as a result of the requisition of school buildings that were converted to barracks and ancillary hospitals, which caused disruption in teaching and severely impaired the living and working conditions of teachers and students. No significant changes in the number of junior primary schools and the number of male and female students occurred during the war.

Before the war, Zagreb had 28 junior primary schools, compared to 29 at the end of the war (21 public, 2 religious and 6 private schools). The number of faculty increased from 146 in the school year 1913/1914 to 167 in the school year 1917/1918. Over 80% of students successfully completed their grades and progressed in their education. Students regularly participated in charity and humanitarian campaigns.

Key words: World War I, organization of teaching, literacy, history of school education, Zagreb